

ความสำคัญของบทความ

ข้อประเด็นสำคัญที่สุดในการปฏิบัติธรรมนั่งสมาธินั้น คือ การเข้าถึงภาวะที่เรียกว่า “ปัญญาเห็นธรรม” คือ รู้เห็นธรรมทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เห็นในทศมูงสาแห่งปัญจอรอบรู้ รู้เห็นตามอริยสังขารธรรม รู้เห็นตามมิตติความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย รู้เห็นเหนือกาลเวลาทั้ง ๓ อย่าง นั่นคือ รู้เห็นใน “อาณาจักรแห่งธรรมทั้งปวง” ได้แก่ กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัพยาตธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาจรธรรม-และ-โลกุตตธรรม สิ่งเหล่านี้ ก็เรียกว่า “ธรรมจักร” นั่นเอง ความที่รู้เห็นเพียงอย่างเดียวยังไม่พอ ต้องเข้าใจอย่างถูกต้องโดย “ปรโตโมสะ” คิดอย่างถูกวิธีโดย “โยนิโสมนสิการ” เกิดจิตสว่างไสวโดยสมาธิแห่ง “ญาณทัตตนะ” และ เกิดปัญญารู้อบด้วย “วิปัสสนาญาณ” ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ ศึกษา ค้นคว้า วิจัย ธรรม ด้วย “ไตรสิกขา” ก็เป็นอันว่า มีปัญญาแตกฉานใน (๑) เมื่อกล่าวถึง “อริยศีลสิกขา” คือ วินัยปิฎกทั้งหมด เพราะดำเนินด้วยปัญญา ได้แก่ สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ (๒) เมื่อกล่าวถึง “อริยจิตตสิกขา” คือ สุตตันตปิฎกทั้งหมด เพราะดำเนินด้วยปัญญา ได้แก่ สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ (๓) เมื่อกล่าวถึง “อริยปัญญาสิกขา” คือ อภิธรรมปิฎกทั้งหมด เพราะดำเนินด้วยปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง นั่นคือ ประกอบด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” อันปฏิสังขตด้วย “วิสุทธิ ๗” ที่จะทำให้ “ไตรสิกขา” ทั้งหมดบริสุทธ์หมดจดจากกิเลสทั้งหลาย [วิตกมกิเลส ด้วยศีล-ปริยัญฐานกิเลส ด้วยสมาธิ-อนุสยกิเลส ด้วยปัญญา] ด้วยการเจริญ “ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ” อย่างไม่ก็ตาม หลักธรรมอะไรที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาเห็นความจริงในการจะเกิด (๑) ปัญญาเห็นธรรมทั้งปวง (๒) ปัญญาตรัสรู้ และ (๓) สังขภาวะแห่งนิพพาน ได้จริงตามขั้นตอนนั้น ดังนั้น ธรรมเหล่านั้นต้องเป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ นั่นคือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ที่เรียกว่า “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้แก่ (๑) สติปิฎฐาน ๔ (๒) สัมมปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ และ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ต้องสัมปยุตต์ด้วยธรรมแห่งการตรัสรู้ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) **วิเวก ๕:** ความสังัด ความปลีกออก (๒) **วิราคะ ๕:** ความคลายกำหนด ความสารถออกได้ (๓) **นิโรธ ๕:** ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลส และไม่มีทุกข์เกิดขึ้น (๔) **โอสถัคคะ ๕:** ความสละ ความปล่อย รวมทั้งการเข้าถึง “นิพพาน” ด้วยธรรม ๑ ประการ (๕) **วิมุตติ ๕:** ความหลุดพ้น เพราะ “นิพพาน” [วิวิญญะ] ย่อมหมายถึง พ้นแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจถึงกระบวนการคิดที่เกิดขึ้นใน “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ที่สัมปยุตต์ใน “วิเวกถา” จึงเป็นประเด็นสำคัญ โดยแยก “สติปิฎฐาน ๔” ไว้ตามหาก อันเป็นการตั้งสติและสัมปชัญญะให้มั่นคงก่อน ในอันดับแรก ด้วย อนุปัสสนา ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนา-เวทนานุปัสสนา-จิตตานุปัสสนา-และ-ธัมมานุปัสสนา ที่สหระคด้วย “อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา” นั่นเอง.

บทความที่ ๑๐๘ ประจำปี ๒๕๕๘ – สัมปยุตตธรรมแห่งโพธิปักขิยธรรม

ความเข้าใจที่ถูกต้องตามวิธีในขั้นตอนหรือแนวทางสำหรับการปฏิบัติธรรมนั้น เป็นเรื่องสำคัญ ย่อมเปรียบเสมือนเข็มทิศหรือแผนที่กำหนดทิศทางในการเดินทางไปยังเป้าหมายที่ไม่ผิดทาง ทำให้ไม่เสียเวลาที่คุ้มค่าในการจัดการกิจหน้าที่นั้น ให้สมบูรณ์บริบูรณ์ และให้เจริญงอกงามไปพลูลงยิ่งขึ้นไปในอริยมรรค จนถึง “กระแสแห่งนิพพาน” ได้จริง และแล้วอะไรคือจุดเริ่มต้นที่ถูกต้องอันไม่ผิดพลาด ที่ควรยึดเป็นแนวทางดำเนินที่ถูกต้องเช่นกัน เพื่อสร้าง (๑) **ความเห็นชอบ** ได้แก่ “**อริยสัจ ๔-กาลทั้ง ๓ อย่าง-ปัจจุอาการ-ไตรลักษณ์**” และสร้าง (๒) **กระบวนการที่ถูกต้องโดยชอบ** ได้แก่ ฝึกฝนแท้จริงใน “**กุศลกรรมบถ ๑๐**” และปฏิเสธใน “**อกุศลกรรมบถ ๑๐**” นั่นคือ “**สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปพะ**” แต่อย่างไรก็ตาม ก็ให้ยึดมั่นด้วยศรัทธาและฉันทะที่แรงกล้าใน “**พุทธโอวาท ๓**” หมายถึง แนวทางดำเนินวิถีชีวิตตามพระสัทธุดาสน์คำสอนของพระตถาคต[**สัมปธาน ๔: สังวรปธาน-เพียรระวังปิดกั้น ปธานปธาน-เพียรละกำจัด ภาวนาปธาน-เพียรเจริญก่อให้เกิด อนุรักษนาปธาน-เพียรรักษาเจริญยิ่งขึ้นไปจนไปพลูลง**] ได้แก่

- (๑) “**สพฺพปาปสฺส อภินฺน**” **ไม่ทำความชั่วทั้งปวง**
- (๒) “**กุสฺสสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส**” **ทำความดีให้เพียบพร้อม**
- (๓) “**สจิตฺตปริโยทปนํ**” **ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์**

ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายในพระสัทธุดาสน์และความเพียรใหญ่ดังกล่าวนี้นี้ ย่อมสัมปยุตต์ประชุมรวมเป็นอันเดียวกันกับ “**อิทธิบาท ๔**” [The Path of Accomplishment] หมายถึง ธรรมคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย นั่นคือ “**นิพพาน**” ได้แก่

- (๑) “**ฉันทะ**” คือ **ความพอใจ** นั่นคือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดีต่างๆ ขึ้นไป ด้วยศรัทธาหรือความเชื่อประกอบการใช้เหตุผล ที่เรียกว่า “**สัทธา ๔**” ได้แก่ (๑) “**กัมมสัทธา-วิปากสัทธา-กัมมัสสกตาสัทธา-ตถาคตโพธิสัทธา**” และ (๒) “**อาคมณสัทธา-อริคมสัทธา-โอบกัปปนสัทธา-ปสาทสัทธา**”
- (๒) “**วิริยะ**” คือ **ความเพียร** นั่นคือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง เป็นผู้ประกอบด้วยความตื่นในการกิจนั้นๆ ด้วย “**ชาคริยานุโยค**”
- (๓) “**จิตตะ**” คือ **ความคิดมุ่งไป** นั่นคือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝนไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำอยู่ตลอด ด้วยจิตที่ปฏิสังขต ด้วย “**ธรรมสมาธิ ๕**” แห่งรูปฌานสมาบัติ ด้วยหมายเอา “**จตุตถฌาน**” เป็นหลักสำคัญยิ่ง
- (๔) “**วิมังสา**” คือ **ความไตร่ตรอง-ทลอง** นั่นคือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อที่ยังหยาบในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงเป็นต้น ด้วยวิธีคิดที่ถูกต้องด้วยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยโดย “**โยนิโสมนสิการ**”

เพราะฉะนั้น ปัญญาแตกฉานที่ประกอบด้วย (๑) รู้ออบแห่งผลด้วยความหมาย = **อรรถปฏิสัมภทา** (๒) รู้ออบแห่งเหตุที่จะส่งผลกระทบตามมา = **สัมมปฏิสัมภทา** (๓) รู้ออบแห่งพหุสัจจะ [ได้ยินได้ฟังมาก-จดจำไว้ได้-คล่องปาก-เจนใจ-จบได้ด้วยทฤษฎี] ด้วยภาษา = **นิรุตติปฏิสัมภทา** (๔) รู้ออบแห่งปฏิภาณ [ความคิดริเริ่ม-ความคิดสร้างสรรค์-ความคิดประยุกต์ดัดแปลง] = **ปฏิภาณปฏิสัมภทา** ในภาวะที่เกิดปัญญาแตกฉานนั้น ย่อมเกิดจากการเจริญภาวนากรรมฐาน หรือที่เรียกว่า “**มนสิการกรรมฐาน**” [กรรมฐาน ๔๐: สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา ได้แก่ กลิณ ๑๐-อสุภะ ๑๐-อนุสติ ๑๐-อปัมัญญา ๔-อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑-จตุรตถวิญญาน ๑-อรุป ๔] ด้วยการเจริญด้วยข้อประพตติปฏิบัติตามลำดับ ที่เรียกว่า “**อนุปฺพปฏิปทา ๔**” ได้แก่ “**อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘-การจำแนกอารมณ์ ๓๘-โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” แต่อย่างไรก็ตาม การเกิดภาวะทางปัญญาแตกฉาน ที่เรียกว่า “**จตุปฏิสัมภทาญาณ**” ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยมหาเสนาสังฆแห่งการเจริญ “**อนุปัสสนา ๗**” ที่เจริญให้มาก ทำให้มาก ให้สมบูรณ์บริบูรณ์ ให้เจริญงอกงามไพบลูดยิ่ง ย่อมเกิดความงอกงามทางปัญญาญาณ [ภาวนามยปัญญา] ที่เรียกว่า “**ปัญญา ๑๐**” ดังนี้

- (๑) “**ชวนปัญญา**” คือ ปัญญาเร็ว-ด้วยการเจริญอนิจจานุปัสสนา
- (๒) “**นิพเพธิกปัญญา**” คือ ปัญญาทำลายกิเลส-ด้วยการเจริญทุกขานุปัสสนา
- (๓) “**มหาปัญญา**” คือ ปัญญามาก-ด้วยการเจริญอนัตตานุปัสสนา
- (๔) “**ติกขปัญญา**” คือ ปัญญาคมกล้า-ด้วยการเจริญนิพพิทานุปัสสนา
- (๕) “**วิมุลปัญญา**” คือ ปัญญากว้างขวาง-ด้วยการเจริญวิราคานุปัสสนา
- (๖) “**คัมภีรปัญญา**” คือ ปัญญาหยั่งลึกซึ้ง-ด้วยการเจริญนิโรธานุปัสสนา
- (๗) “**อัสตมันตปัญญา**” คือ ปัญญาไม่ใกล้พัฒนาไปสู่เจริญยิ่ง-ด้วยการเจริญปฏิณิสสคคานุปัสสนา
- (๘) “**ปฏิสัมภทา ๔**” คือ ปัญญาแตกฉาน-ด้วยการเจริญปัญญาทั้ง ๗ ให้ถึงพร้อมบริบูรณ์
- (๙) “**ปฺลฺปัญญา**” คือ ปัญญาแน่นหนา-ด้วยการเจริญปฏิสัมภทา ๔ ให้ถึงพร้อมบริบูรณ์
- (๑๐) “**หาสปัญญา**” คือ ปัญญาร่าเริง-ด้วยการเจริญปฺลฺปัญญาให้ถึงพร้อมบริบูรณ์

ด้วยเหตุนี้ ในการออกบวชเป็นสมณะนั้น คือ “**ภิกษุ-ภิกษุณี**” นั้น ย่อมไม่ได้เป็นไปเพื่อความโง่เขลา ให้เกิดการเบาปัญญาแต่ประการใด อย่างเด็ดขาด เพราะคุณสมบัติแห่งสมณะนั้น คือ (๑) **เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา** [พหุสูต-ปราชญ์มุนี] และ (๒) **เป็นผู้ถือว่ามีคุณสมบัติแห่งพระพุทธเจ้า** [พุทธะ] ฉะนั้น หลักเกณฑ์ในการพัฒนาตน [อตตสัมปทา = ภาวิตตต์: ภาวิตกาย-ภาวิตศีล-ภาวิตสมาธิ-ภาวิตปัญญา อันเป็นบาทวิถีเข้าสู่ความเป็นพระอรหันตนิคฆาสพ] โดยทั่วไป ย่อมหมายถึง “**ภาวนา ๔**” ดังนี้

“ภาวนา ๔” หมายถึง การเจริญ-การทำให้เป็นให้มีขึ้น-การฝึกอบรม-การพัฒนา ได้แก่

- (๑) “กายภาวนา” คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ
- (๒) “ศีลภาวนา” คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่น ได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน
- (๓) “จิตตภาวนา” คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงาม ด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น
- (๔) “ปัญญาภาวนา” คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำคนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

แต่ถ้าหมายถึงการพัฒนาจิตใจให้เจริญงอกงามยิ่ง [คือ ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ เพื่อนำไปสู่ปัญญา] ย่อมมีอรรถถึง “ภาวนา ๒” [ฉาน ๒: การเพ่งอารมณ์และสามัญลักษณ์ะโดยไตรลักษณ์] ดังนี้

“ภาวนา ๒” [กรรมฐาน] หมายถึง การเจริญ-การทำให้เกิดให้มีขึ้น-การฝึกอบรมจิตใจ ได้แก่

- (๑) “สมถภาวนา” คือ การฝึกอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ การเพ่งด้วยฌาน การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่นหนา ที่เรียกว่า “อารมณ์มณูปนนิชฌาน” คือ การเพ่งอารมณ์โดยกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ได้แก่ “สมาบัติ ๘” คือ รูปฌาน ๔-และ-อรุฌาน ๔
- (๒) “วิปัสสนาภาวนา” คือ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งตามเป็นจริง การเจริญปัญญา การเพ่งด้วยฌาน การเพ่งพินิจด้วยจิตที่เป็นสมาธิแน่นหนา ที่เรียกว่า “ลักษณะปนนิชฌาน” คือ การเพ่งลักษณะนามรูปโดยไตรลักษณ์ ได้แก่ วิปัสสนา-มรรค-และ-ผล นั่นคือ ญาณ ๑๖-โสหตญาณ

นอกจากนี้ คำว่า “สมณะแห่งพระธรรมวินัยนี้ [ปาพจน์]” รวมทั้ง ผู้ที่ถือตนเป็น “พุทธมามกะ” นั้น คือ ผู้ที่ต้องศึกษาค้นคว้าหรือวิจัยธรรม [ธัมมวิจยะ] ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา-สิกขา ๓” [ศีล-สมาธิ-ปัญญา] อนึ่ง สำหรับหลักธรรม “ไตรสิกขา” หมายถึง “เสขปฏิบัติ-มงคลปฏิบัติ = อริยสาวกผู้ปฏิบัติเสขปฏิบัติ เรียกว่า ผู้ประกอบด้วยข้อปฏิบัติ อันเป็นไปเพื่อห้องแห่งวิปัสสนา” (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้า 69 FILE 20) ดังนี้ [จรรยา ๑๕: สีสัมปทา ๑-อปัณณกปฏิบัติ ๓-สังฆกรรม ๓-ฉาน ๔] ข้อพึงพิจารณาเพิ่มเติม คือ พระอานนทที่เป็นพหูสูตทรงพระไตรปิฎก ท่านสามารถจะกล่าวสิกขาทั้งสามด้วยปิฎกทั้งสามได้ (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก เล่ม ๒ ภาค ๑ -

หน้าที่ 65 FILE 20) โดยมีนัย ดังนี้

- (๑) เมื่อกล่าวถึง “**อธิศีลสิกขา**” คือ วินัยปฏิภกทั้งหมด
- (๒) เมื่อกล่าวถึง “**อธิจิตตสิกขา**” คือ สุตตันตปฏิภกทั้งหมด
- (๓) เมื่อกล่าวถึง “**อธิปัญญาสิกขา**” คือ อภิธรรมปฏิภกทั้งหมด

ด้วยเหตุนี้ คำว่า “**สมณะ**” [พุทธมามกะ] จึงหมายถึง ผู้ประกอบด้วย “**ปัญญา ๓**” อย่างแท้จริง ดังนี้

“**ปัญญา ๓**” หมายถึง ความรอบรู้-ความรู้ทั่ว-ความเข้าใจ-ความรู้ซึ่ง = สัมปชัญญะ หรือ ญาณ ได้แก่

- (๑) “**จินตามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาสืบแต่ “**โยนิโสมนสิการ**” ที่ตั้งขึ้นในตนเอง นั่นคือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น คือ ทำในใจโดยแยกคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย [ปฏิกิจสมุปบาท ๑๒]
- (๒) “**สุตมยปัญญา**” คือปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญญาสืบแต่ “**ปรโตโมสะ**” นั่นคือ เสี่ยงจากผู้อื่น การกระคุ่นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร
- (๓) “**ภาวนามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้น แล้วหมั่นมนสิการในประคาสภาธรรมด้วยการทำกุศลกรรมใน “**โยนิโสมนสิการ**” ในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัญฐาน

นอกจากนี้ คำว่า “**ปัญญา**” ยังหมายรวมถึง “**สัมปชัญญะ**” [สติสัมปชัญญะ] ดังนี้

“**สติ**” ได้แก่ สติ: ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่ลืม สติ: สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า “**สติ**” คำว่า “**สติพล**” ก็คือ สตินั่นเอง โดยที่ไม่หวนไหวไปเพราะความไม่มีสติ คำว่า “**สมาธิพล**” ก็คือ สมานั่นเอง โดยที่ไม่หวนไหวไปเพราะความฟุ้งซ่าน คำว่า “**สมณะ**” คือ สมานธิ และ คำว่า “**วิปัสสนา**” คือ ปัญญา

“**สัมปชัญญะ**” ได้แก่ ปัญญา: กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลุก **ปัญญา**: ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ อันใด นี้เรียกว่า “**สัมปชัญญะ**” ฉะนั้น “**สัมปชัญญะ**” คือ ญาณ [ความรู้]

“สัมปชัญญะ ๔” หมายถึง ความรู้ตัว-ความรู้ตัวทั่วพร้อม-ความรู้ชัด-ความรู้ทั่วชัด-ความตระหนัก ได้แก่

- (๑) “**สาตถกสัมปชัญญะ**” คือ **รู้ชัดว่ามีประโยชน์** หรือ **ตระหนักในจุดหมาย** นั่นคือ รู้ตัวตระหนักชัดว่า: “สิ่งที่กระทำนั้นมีประโยชน์ตามความมุ่งหมายอย่างไรหรือไม่” หรือว่า “อะไรควรเป็นจุดหมายของการกระทำนั้น” เช่น ผู้เจริญกรรมฐาน เมื่อจะไป ณ ที่ใดที่หนึ่ง มิใช่สักว่ารู้สึกหรือนึกขึ้นมาว่าจะไป ก็ไป แต่ตระหนักว่าเมื่อไปแล้วจะได้ปีติสุขหรือความสงบใจ ช่วยให้เกิดความเจริญโดยธรรมจึงไป **โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำสิ่งที่ตรงกับวัตถุประสงค์หรืออำนาจประโยชน์ที่มุ่งหมาย**
- (๒) “**สัปายสัมปชัญญะ**” คือ **รู้ชัดว่าเป็นสัปายะ** หรือ **ตระหนักในความเหมาะสมเกื้อกูล** นั่นคือ รู้ตัวตระหนักชัดว่า: “สิ่งของนั้น การกระทำนั้น ที่ที่จะไปนั้น เหมาะกันกับตน เกื้อกูลแก่สุขภาพ แก่กิจเอื้อต่อการสละละตคแห่งกุศลธรรมและการเกิดขึ้นเจริญองกวมแห่งกุศลธรรม จึงใช้ จึงทำจึงไป หรือเลือกให้เหมาะสม” เช่น ภิกษุใช้จีวรที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศและเหมาะสมกับภาวะของตนที่เป็นสมณะ ผู้เจริญกรรมฐานจะไปฟังธรรมอันมีประโยชน์ในที่ชุมนุมใหญ่ แต่รู้ว่ามื่ออารมณ์ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อกรรมฐาน ก็ไม่ไป **โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะเลือกทำแต่สิ่งที่เหมาะสม ยเอื้อต่อกาย จิต ชีวิต กิจ พันธุมิ และ ภาวะของตน**
- (๓) “**โคจรสัมปชัญญะ**” คือ **รู้ชัดว่าเป็นโคจร** หรือ **ตระหนักในแผนงานของตน** นั่นคือ รู้ตัวตระหนักชัดอยู่ตลอดเวลาถึง: “สิ่งที่ เป็นกิจ หน้าที่ เป็นตัวงาน เป็นจุดของเรื่อง ที่ตนกระทำ ไม่ว่าจะไปไหนหรือทำอะไรอื่น ก็รู้ตระหนักอยู่ ไม่ปล่อยให้เลื่อนหายไป มิใช่ว่าพอทำอะไรอื่น หรือไปพบกับสิ่งอื่นเรื่องอื่น ก็เคล็ดเพริดไปกับสิ่งนั้นเรื่องนั้น เป็นนกบินไม่กลับรัง โดยเฉพาะการไม่ทิ้งอารมณ์กรรมฐาน ซึ่งรวมถึงการบำเพ็ญจิตภาวนาและปัญญาภาวนาในกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน” **โดยสาระคือ ความรู้ตระหนักที่จะคุมกายและจิตไว้ให้อยู่ในกิจ ในประเด็น หรือแผนงานของตน ไม่ให้เขว เคล็ด เลื่อนลอย หรือ หลงลืมไปเสีย**
- (๔) “**อสัมโมหสัมปชัญญะ**” คือ **รู้ชัดว่าไม่หลง** หรือ **ตระหนักในตัวเนื้อหาสภาวะ ไม่หลงไหลพันเพื่อน** นั่นคือ “เมื่อไปไหน ทำอะไร ก็รู้ตัวตระหนักชัดในการเคลื่อนไหว หรือในการกระทำนั้น และในสิ่งที่กระทำนั้น ไม่หลง ไม่สับสนงะงะพันเพื่อน เข้าใจล่วงตลอดไปถึงตัวสภาวะในการกระทำที่เป็น ไปอยู่นั้น ว่าเป็นเพียงการประสมกันขององค์ประกอบและปัจจัยต่างๆ ประสานหนุนเนื่องกันขึ้นมาให้ปรากฏเป็นอย่างนั้น หรือสำเร็จกิจนั้นๆ รู้ทันสมมติ ไม่หลงสภาวะ เช่น ยึดเห็นเป็นตัวตน” **โดยสาระคือ ความรู้ตระหนัก ในเรื่องราว เนื้อหา สาระ และสภาวะของสิ่งที่ตนเกี่ยวข้องหรือกระทำอยู่นั้น ตามที่เป็นจริงโดยสมมติสังขะ หรือตลอดถึงโดยปรมัตถสังขะ มิใช่พรวดพราดทำไป หรือสักว่าทำ มิใช่ทำอย่างงมงายไม่รู้เรื่อง และไม่ถูกหลอกให้ลุ่มหลงหรือเข้าใจผิดไปเสียด้วยความพรัมัว หรือด้วยลักษณะอาการภายนอกที่ยั่ว หรือเขี้ยววน เป็นต้น**

ดังนั้น คำว่า “สติสัมปชัญญะ” จึงหมายถึง “สติปัญญา” [ปัญญา ๓-ปัญญา ๑๐-ปฏิสัมภิทา ๔] อันกินขอบเขตแห่งความหมายไปถึง “มัชฌิมาปฏิปทา-ไตรสิกขา-ภาวนา ๒-ภาวนา ๔” อันเป็น “หลักการ-ทฤษฎี-หลักธรรม” นั่นคือ “พระไตรปิฎก” ตามอรรถแห่งไตรสิกขาว่า (๑) เมื่อกล่าวถึง “อธิศีลสิกขา” คือ วินัยปิฎกทั้งหมด (๒) เมื่อกล่าวถึง “อธิจิตตสิกขา” คือ สุตตันตปิฎกทั้งหมด (๓) เมื่อกล่าวถึง “อธิปัญญาสิกขา” คือ อภิธรรมปิฎกทั้งหมด เพราะฉะนั้น การเป็นพุทธมามกะนั้น จะพากันหลีกหนีจากการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์สำคัญทางพระศาสนานั้น จึงเป็นเรื่อง “ทวิภูติ-มิชฌาทิภูติ” โดยวิปริตอย่างแท้จริง แม้หลักการใหญ่แห่งการปฏิบัติธรรมนั่งสมาธินั้น จะเน้นวาทะที่ว่า: “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” [อตตาคหิ อตตนาถะ] ก็ตาม ซึ่งหมายถึง “อตตहितสมบัติ” (ข้อ ๑ ในพุทธคุณ ๒) หมายถึง ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เองเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว พระคุณข้อนี้มุ่งเอา “พระปัญญา” เป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จ “พุทธภาวะ” คือ “ความเป็นพระพุทธเจ้า” และ “ความเป็นอตตนาถะ” คือ “พึ่งตนเองได้” ให้ค่านึงพิจารณาถึงว่า: “ปัญญาที่ยังบ่มไม่ได้ที่ ย่อมเป็นปัญญาที่หาผิดพลาด ยังไม่ดีพอ” ยังไม่ผ่าน “ภาวนา ๔” [อตตสัมปทา] ยังไม่หมดชั่วไฟแห่งศรัทธาและฉันทะที่แรงกล้าได้เพียงพอ นั่นคือ “ท่านยังไม่เป็นพระอรหันตนิมิตต” ได้จริง ฉะนั้น อย่าประมาท อย่าได้วางใจในปัญญาแห่งตน จนกลายเป็นความเห็นผิด ความคิดที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ได้แก่ “ทวิภูติ ๒-ทวิภูติ ๓-วิปาส ๔” ซึ่งกล่าวได้ว่า ผลวิบากที่จะเกิดขึ้นนั้น “อันตรายมาก...!” นั่นคือ กล่าวเป็นสามัญว่า “ยังรู้ไม่พอ” [รู้ยังไม่ถึงขั้นพระอรหันต์] นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ “ปัญญากันวิสุททธิเทพ-รู้ขั้นเทพ” [อรหันต์] นั้น จึงเป็นคุณสมบัติอันประเสริฐยิ่ง ย่อมไม่เป็นอันกลายเปลี่ยน “ปัญญาทางอื่น” คิดได้ไม่เกินไกลหัวแม่ตีนตัวเอง ไม่ประกอบด้วย “ปัญญา ๑๐” อันเป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนากรรมฐาน [ภาวนามยปัญญา] ดังนี้

- (๑) “ชวนปัญญา” คือ ปัญญาเร็ว-ด้วยการเจริญอนิจจานุปัสสนา
- (๒) “นิพเพธิกปัญญา” คือ ปัญญาทำลายกิเลส-ด้วยการเจริญทุกขานุปัสสนา
- (๓) “มหาปัญญา” คือ ปัญญามาก-ด้วยการเจริญอนัตตานุปัสสนา
- (๔) “ติกขปัญญา” คือ ปัญญาคมกล้า-ด้วยการเจริญนิพพิทานุปัสสนา
- (๕) “วิบูลปัญญา” คือ ปัญญากว้างขวาง-ด้วยการเจริญวิราคานุปัสสนา
- (๖) “คัมภีร์ปัญญา” คือ ปัญญาหยั่งลึกซึ้ง-ด้วยการเจริญนิโรธานุปัสสนา
- (๗) “อัสสามันตปัญญา” คือ ปัญญาไม่ไกลพัฒนาไปสู่เจริญยิ่ง-ด้วยการเจริญปฏินิสัสคานุปัสสนา
- (๘) “ปฏิสัมภิทา ๔” คือ ปัญญาแตกฉาน-ด้วยการเจริญปัญญาทั้ง ๗ ให้ถึงพร้อมบริบูรณ์
- (๙) “ปูลุปัญญา” คือ ปัญญาแน่นหนา-ด้วยการเจริญปฏิสัมภิทา ๔ ให้ถึงพร้อมบริบูรณ์
- (๑๐) “หาสปัญญา” คือ ปัญญารุ่งเรือง-ด้วยการเจริญปูลุปัญญาให้ถึงพร้อมบริบูรณ์

ฉะนั้น ขั้นตอนการประมวลผลปัญญาความรอบรู้ในธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็ฝ่ายสมมติสัจจะ หรือว่าฝ่าย
 ปรมัตถสัจจะ นั้น จึงกลายเป็นทักษะการคิดขั้นสูงในทางโลก และในชั้นเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานในทาง
 ธรรม [วิปัสสนาภูมิ = การปฏิบัติอันเป็นพื้นฐานที่วิปัสสนาคำเนินไป คือ การมองดูรู้เข้าใจ นั่นคือ “สัมม
 สนะ-พิจารณา” หรือ รู้เท่าทันสังขารทั้งหลายตามที่มันเป็น “อนิจจตา-ทุกขตา-อนัตตตา” นั่นคือ “สามัญ
 ลักษณะแห่งไตรลักษณ์” อันดำเนินไปโดยลำดับ จนเกิดตรุมวิปัสสนา ซึ่งเป็นพื้นของการก้าวสู่วิปัสสนาที่
 สูงขึ้นไป] ซึ่งปัญญาที่เกิดขึ้นรวมกัน เรียกว่า “ปัญญา ๓” ได้แก่ (๑) **จินตามยปัญญา**-โยนิโสมนสิการ (๒)
สุตมยปัญญา-ปรโตโฆสะ [ปัญญาทั้ง ๒ อย่างรวมกันเป็น **โลกียสัมมาทิฏฐิ** = ความรู้แบบโลก-ศิรัจจานวิชา
 อันไม่ใช่ธรรมที่ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง คือ ไม่ใช่ “**โลกุตตรธรรม**: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน
 ๑ และ โปธิปักขิยธรรม ๓๗-อัสวักขณญาณ ๑” แต่เป็นเพียง “**โลกียธรรม**” เท่านั้น ที่ทำหน้าที่เป็นบาทฐาน
 ในการปฏิบัติธรรมเจริญภาวนา] และ (๓) **ภาวนามยปัญญา-โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ** ๑ [อริยมรรค-อูตตริม
 นุสสธรรม-วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ ที่เรียกว่า **วิชา ๓** หรือ **จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**] คำว่า
“วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” หมายถึง ธรรมที่เป็นภูมิของปัญญา ธรรมที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือ ธรรม
 ทั้งหมดอันเป็นพื้นฐานที่จะมองดูรู้เข้าใจ ให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามเป็นจริง ตรงกับคำว่า “**ปัญญาภูมิ**”
 ได้แก่ **ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒-อริยสัจ ๔-ปฏิจสมุปบาท ๑๒-และ-ปฏิจสม
 ปบันนธรรมทั้งหลาย** แต่อย่างไรก็ตาม ก็ให้พิจารณาถึงลักษณะวิธีคิด [Paradigm: กระบวนทัศน์] ในการ
 ปฏิบัติธรรม ที่พอจำแนกออกเป็น ๓ ประการ ดังนี้

(๑) **“การคิดเชิงเดี่ยว”** [Monism: เอกนิยม] คือ ทฤษฎีที่ว่า มีเพียงสิ่งหรือหลักการเดียวเท่านั้นที่เป็น
 บรรทัดฐานของความเป็นจริง คิดเพียงด้านเดียว คิดเป็นหน่วยๆ เฉพาะลงไป ทำให้เห็นธรรม
 เพียง ๑ อย่าง ยืนยันแบบกระต่ายขาดเดียว [Prescriptivism: กฎประกาศิต] ไม่ยอมรับความคิดเห็น
 ของผู้อื่น เผลอใจทางความคิด หรือ บ้าอำนาจ มักยึดความเห็นของตนเป็นใหญ่หรือเป็นความ
 จริงเพราะประกอบด้วยทิฏฐิทั้งหลาย ได้แก่ ไม่เห็น “**อุกตธรรม**” เพียงอย่างเดียว ก็เห็นเป็นเพียง
“อูกตธรรม” อย่างเดียว หรือการเลือกที่จำกัดอยู่กับ “**ภาวะมี**” หรือ “**ภาวะไม่มี**” หรือว่า ไม่ขาวก็
 ต้องดำ เป็นต้น โดยสาระนั้นคือ **“ไม่เลือก A ก็ต้องเลือก B”** [สังคมวิทยา: เป็น โสด หรือ หย่าล้าง
 อยากอยู่คนเดียว]

(๒) **“การคิดเชิงคู่”** [Dualism: ทวินิยม] คือ ทฤษฎีมีการแบ่งแยกออกเป็น ๒ ลักษณะ ๒ อย่าง หรือ
 ภาวะที่มีความเป็นสอง คิดเปรียบเทียบเป็นคู่ๆ [Comparison] หรือ ความคิดแบบคู่ขนาน
 [Parallelism] เป็นคนยอมรับความเห็นของคนอื่น รู้จักต่ำและสูง เห็นฟ้ากับดิน ทำให้เห็นธรรม ๒
 อย่าง มองโลกเป็นสีเทา ทำชั่วก็ได้ตามโอกาส ทำดีก็ได้ตามโอกาส ได้แก่ “**อูกตธรรม**” คู่กับ
“อูกตธรรม” หรือ เมื่อมีคนดีก็ต้องมีคนเลว โดยสาระนั้นคือ **“ยอมรับทั้ง A และ B”** [สังคม
 วิทยา: สมรสแต่งงานแล้ว หรือเป็นหม้ายคู่สมรสเสียชีวิต]

(๑) **“การคิดเชิงองค์รวม”** [Holism: สหนิยม Eclecticism: ผสมผสานนิยม Polygenism: หลากหลายนิยม] คือ ทฤษฎีความศักดิ์สิทธิ์ที่ให้ความสำคัญผลรวมหรือหน่วยรวมยิ่งใหญ่กว่าการแยกออกเป็นผลย่อยหรือหน่วยย่อย รู้จักใช้เหตุผลตามตรรกวิทยาเชิงนิรนัย [Deduction คือ พิจารณาเห็นลักษณะเฉพาะ: Uniqueness] และเชิงอุปนัย [Induction คือ เห็นลักษณะสากลในสรรพสิ่ง: Universality] คิดครบทุกด้าน ทุกมุม ทุกองศา [Descriptivism: กฎเชิงพรรณนาตามที่เป็นจริงด้วยข้อมูลหลักฐาน ทั้งฝ่ายจิตนิยม-Idealism หรือวัตถุนิยม-Materialism ซึ่งเป็นวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์ ทั้งฝ่ายพุทธศาสนากับฝ่ายวิทยาศาสตร์] เพื่อให้เห็นความสมมาตร [Symmetry: มีองค์ประกอบครบทั้งระบบ โครงสร้างที่ควรจะเป็นอยู่จริง เช่น มีกุศล ก็จะต้องมี อกุศล กับ อัพยาทุกต เป็นต้น] อย่างมีดุลยภาพ [Equilibrium] ความกลมกลืนกัน [Harmony] หรือ เอกภาพ [Unity] หรือคิดเทียบเคียง [Analogy] ให้ครบองค์ประกอบแห่งหน่วยรวมในโครงสร้าง และระบบ ฉะนั้น จึงทำให้เห็นธรรม ๓ อย่าง ได้แก่ **“กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัพยาทุกตธรรม”** นั่นคือ พิจารณาเห็น **“ไตรสิกขา”** ได้แก่ (๑) ศีล-กาย: Morality (๒) สมาธิ-ใจ-ฌาน: Concentration (๓) ปัญญา-ความรู้รอบ-ญาณ: Wisdom ซึ่งหมายถึง **“ขั้น ๕”** [รูป: รูปเจตสิก: เวทนา-สัญญา-สังขาร จิต: วิญญาณ] ที่ประกอบด้วยภาวะ ๓ ลักษณะ **“อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา”** [สามัญลักษณ์-ลักษณะสากล: Universality] คือ พิจารณาเห็น **“ไตรลักษณ์”** [ธรรมนิยม ๓-ธรรมจิติ] ในนามรูปทั้งหลายที่เป็นทั้ง **“สังขตธรรม-สังขตะ-สังขาร”** [วิญญู] กับ **“อสังขตธรรม-อสังขตะ-วิสังขาร”** [วิวิญญู] หรือการเห็นอาณาจักรแห่งธรรมทั้งปวง [ธรรมจักร-ดวงตาเห็นธรรม = ธรรมจักขุ] นั่นคือ การเกิดปัญญาเห็นธรรม ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) **“สหุตติ”** คือ มีความเป็นไปร่วมกัน (๒) ทั้งเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว **“เอกุปปาตะ”** (๓) ทั้งดับด้วยกันพร้อมเป็น อันเดียว **“เอกนิโรธะ”** และ (๔) มีมหาภูตรูปเป็นที่อาศัยร่วมกันเป็นอันเดียว **“เอกนิสสยะ”**] ตามหลักการนี้ ย่อมทำให้เห็นธรรม ๓ อย่าง ได้แก่ **“กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัพยาทุกตธรรม”** โดยสาระนั้นคือ **“ยอมรับ A และยอมรับ B รวมทั้ง C”** [สังคมวิทยา: สมรสและมีนอกบ้านเป็นธรรมเครื่องประกอบทุกดีและสุคติ คือ มีดีมีชั่วและยอมรับที่จะอยู่กับมันได้ดี แล้วมีทางออกด้วยการปฏิบัติธรรมเพื่อหนีวิญญูะนั้น ไปสู่วิญญู]

ฉะนั้น แนวคิดทั้ง ๓ ลักษณะ ดังกล่าวนี้นี้ ปัญญาเห็นธรรมและปัญญาตรัสรู้นั้น จะจัดอยู่ในกลุ่มองค์รวม ที่เป็นฝ่ายกุศล ปฏิเสธอกุศล และเลือกดำเนินวิถีด้วยอัพยาทุกต [อานัญชาแห่งโฆทานธรรม] เพื่อให้สามารถเข้าถึง **“สัจจภาวะแห่งนิพพาน”** ให้ได้ คือ รู้เห็นทั้งดีและชั่ว แล้วปล่อยวาง เห็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งหลาย จึงเข้าสู่ภาวะที่ว่างเปล่าแห่งสุญญตา แต่ไม่ใช่ภาวะแห่งสูญหายหมดเลย ได้แก่

- (๑) **“อวจเจตทวิญญู”** คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่ามือดตาและโลกซึ่งจักพิณาขาดสูญหมดสิ้นไป
- (๒) **“นัตถิทวิญญู”** คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้

โดยรวมทั้งแนวคิดที่สหรัคด้วย “**ทฤษฎี-มิจฉาทฤษฎี-ทฤษฎีวิบัติ**” ในอาการ ๑๐ อย่าง ถ้าคิดกลับกัน ก็กลายเป็น “**สัมมาทฤษฎี**” ดังนี้

- (๑) “**ทานที่ให้แล้วไม่มีผล**” คือ ปฏิเสชการทำบุญให้ทานและจาคะ รวมทั้งเมตตธรรม
- (๒) “**การบูชาไม่มีผล**” คือ ปฏิเสชการเคารพผู้มีพระคุณ ผู้ทรงศีล เป็นคนคติ ๒ ในนรกกับบอสุรกาย
- (๓) “**การบวงสรวงไม่มีผล**” คือ การไหว้ อัญชูลี ทักขิไฉยบุคคล หรือ พระรัตนตรัย
- (๔) “**ผลวิบากแห่งกรรมที่ทาดิทำชั่วไม่มี**” คือ ปฏิเสชเหตุผลใน กฏแห่งกรรม และ กัมมัศกตา
- (๕) “**โลกนี้ไม่มี**” คือ ปฏิเสชความจริงในวิภูฏะ ๓
- (๖) “**โลกอื่นไม่มี**” คือ ปฏิเสชความจริงในวิภูฏะแห่งโลกุตตรภูมิ
- (๗) “**มารดาไม่มี**” คือ ปฏิเสชผู้ให้กำเนิดฝ่ายแม่
- (๘) “**บิดาไม่มี**” คือ ปฏิเสชผู้ให้กำเนิดฝ่ายพ่อ
- (๙) “**สัตว์ที่จุดและอุบัตินี้ไม่มี**” คือ ปฏิเสชกาลทั้ง ๓ อย่าง ได้แก่ อดีต อนาคต ปัจจุบัน หรือ ปฏิเสชกฏธรรมชาติโดย “**กัมมัศกตา-กฏกรรมของสัตว์ทั้งหลายเป็นของตน**”
- (๑๐) “**สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบไม่มีในโลก สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่นด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก**” คือ ปฏิเสชความมีจริงแห่งพระพุทเจ้าทั้งหลาย ไม่ประกอบด้วย “**ตถาคต โปธิสัทธา**”

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิทั้งหลายนั้น ก็ควรพิจารณาให้เห็นภาวะจิตที่ประกอบด้วยความเห็นคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงใน “**กฏธรรมชาติ-ธรรมดา**” อันไม่เกิดปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริงได้ ที่เรียกว่า “**วิปลาส ๔**” พร้อมด้วย “**วิบัติ ๔**” ดังนี้

“**วิปลาส ๔**” หมายถึง **ความรู้เห็นคลาดเคลื่อน-ความรู้เข้าใจผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง** ได้แก่

- (๑) **สัญญาวิปลาส**-สัญญาคลาดเคลื่อนความจำเสื่อม
- (๒) **จิตตวิปลาส**-จิตคลาดเคลื่อนหวนไหวไม่มั่นคง
- (๓) **ทฤษฎีวิปลาส**-ทฤษฎีคลาดเคลื่อนเห็นผิดเป็นชอบ
- (๔) “**มหาวิบัติแห่งวิปลาสที่ ๔**” มีวัตถุ ๔ อาการ นั่นคือ “**การล้มสลายแห่งไตรลักษณ์**” -The Collapse of the Three Characteristics ดังนี้
 - (๑) **วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง**
 - (๒) **วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข**
 - (๓) **วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน**
 - (๔) **วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม**

“**วิบัติ ๔**” หมายถึง ความผิดพลาด–ความเคลื่อนคลาด–ความเสียหาย–ความบกพร่อง ความใช้การไม่ได้ ได้แก่

- (๑) “**ศีลวิบัติ**” คือ วิบัติแห่งศีล เสียศีล สำหรับพระภิกษุ นั่นคือ ต้องอาบัติปาราชิก หรือ สังฆาทิเสส
- (๒) “**อาจารย์วิบัติ**” คือ บัณฑิตแห่งอาจารย์ เสียความประพฤติ จรรยาบรรยาไม่ดี สำหรับพระภิกษุ นั่นคือ ต้องลาสิกขาบัตติ แต่ถูกล้างจาย ถึง พุทฺธาสิต
- (๓) “**ทวิญญูวิบัติ**” คือ วิบัติแห่งทวิญญู ความเห็นคลาดเคลื่อน ผิดธรรมดาผิดวินัย
- (๔) “**อาชีพวิบัติ**” คือ วิบัติแห่งอาชีพะ ประกอบมิจฉาชีพ หาเลี้ยงชีพในทางที่ผิด

และนอกจากนี้ ยังต้องคำนึงพิจารณาถึง ธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ด้วย ได้แก่ (๑) “**ทวิญญู ๒**” (๒) “**ทวิญญู ๓**” (๓) “**ที่สุด ๒ อย่าง–อันตา ๒**” และ (๔) “**ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓**” ดังนี้

“**ทวิญญู ๒**” หมายถึง ความเห็น–ความเห็นผิด ได้แก่

- (๑) “**สัตตตทวิญญู**” คือ ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป
- (๒) “**อุจเฉททวิญญู**” คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป

“**ทวิญญู ๓**” หมายถึง ความเห็น–ความเห็นผิด ได้แก่

- (๑) “**อภิริยทวิญญู**” คือ ความเห็นว่าเป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
- (๒) “**อเหตุกทวิญญู**” คือ ความเห็นว่าเป็นไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
- (๓) “**นัตถิกทวิญญู**” คือ ความเห็นว่าเป็นไม่มี เห็นว่าเป็นไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้

“**ที่สุด ๒ อย่าง–อันตา ๒**” หมายถึง **ข้อปฏิบัติหรือการดำเนินชีวิตที่เอียงสุด ผิดพลาดไปจากทางอันถูกต้อง** นั่นคือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ได้แก่

- (๑) “**กามสุขัลลิกานุโยค**” คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข ความสุขในการครอบครองทรัพย์สิน ความมั่งคั่งไปพลูอยู่ในโลกสักการะ หรือ โภคทรัพย์ในเชิงวัตถุนิยมและบริโภคนิยมแบบเกินความพอดี สัมกับฐานะในความเป็นมนุษย์ จนแสวงหาความสุขบนความทุกข์ร้อนของคนอื่น ด้วยความเบียดเบียนเขาอย่างไร้มนุษยธรรมที่นิยมในสังคม จนกลายเป็นเรื่องปกติไป โดยเข้าใจว่าเป็นทางหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวงได้
- (๒) “**อัตตกิลมถานุโยค**” คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน โดยเข้าใจว่าเป็นทางหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวงได้ เช่น การบำเพ็ญตบะที่พยายามจะแสดงอิทธิฤทธิ์ เพื่อแสวงหาโลกสักการะ หรือความศรัทธาเลื่อมใสในพฤติกรรมของตนอันเช่นนั้นที่วิปริตไป อย่างเช่น การบำเพ็ญทุกรกิริยา อดข้าว กลืนลมหายใจ ให้ถึงขั้นปางตาย จนกลายเป็นเรื่องการยึดมั่นศีลวัตรเหล่านั้นว่าเป็นอันศักดิ์สิทธิ์ที่ประพฤติกปฏิบัติกันมาอย่างไร เหตุผลว่าเป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น ให้ตนบริสุทธิ์ได้ พระศาสดาได้ทรงดำเนินปฏิบัติมาแล้ว ว่าไม่เป็นจริงตามความเชื่อนั้น ซึ่งเป็นแนวทางที่ไม่ใช่ในแนวทางสายกลางแห่งปัญญา คือ “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ที่พระองค์ทรงต่อยอดความคิดใหม่ให้แสดงผลไปไกลกว่านั้น ไม่ใช่ “**ชน**

ผู้หลงทิศ” อีกต่อไป นั่นคือ เป็นเรื่อง **“การเห็นด้วยตรัสรู้หรือริยสัจธรรมในวิปัสสนาภูมิ”** ที่ละเอียดประณีตกว่า จนกลายเป็นการหลุดพ้นทั้งฝ่ายสมาธิสมถะใน **“เจโตวิมุตติ”** กับฝ่ายปัญญาวิปัสสนาใน **“ปัญญาวิมุตติ”**

“ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓” หมายถึง **ลัทธิดังกล่าวนี้ ไม่ชอบด้วยเหตุผล ถูกย่นเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา เป็นลัทธิประเภท “อภิปริยา”** หากยึดมั่นถือตามเข้าแล้ว ย่อมให้เกิดโทษ คือ **ไม่เกิดฉันทะ และความพยายาม ที่จะทำการที่ควรทำและเว้นการที่ไม่ควรทำ** ได้แก่

- (๑) **“ปุพเพกตเหตุวาท”** **ลัทธิกรรมเก่า** คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน แต่กลับไม่เชื่อการสร้างกุศลกรรมในปัจจุบันสมัยแห่งตนนี้
- (๒) **“อิสฺสรนิมมานเหตุวาท”** **ลัทธิพระเป็นเจ้า** คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ แต่มีมติขัดแย้งกับแนวคิดในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า **“กฎแห่งกรรม”** กับ **“กัมมัตสกตาสัทธา”**
- (๓) **“อเหตุอปัจจัยวาท”** **ลัทธิเสียงโชค** คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง แต่กลับปล่อยชีวิตไปตามยถากรรมที่ไร้จุดหมาย ไม่ต่างจากชีวิตสัตว์เดรัจฉานทั่วไป

สำหรับเหตุผลสำคัญที่ต้องมาปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิในพระพุทธศาสนานั้น ก็เพื่อให้เกิดปัญญา ค้นหาหนทางในการดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวง จนกว่าจะบรรลุถึงนิพพานให้ได้ในชาตินี้ นั่นคือ **“ความเป็นผู้รู้แจ้งโลก”** ดังรายละเอียดเพิ่มเติม ดังนี้

“โลกวิทู” (ข้อ ๕ ในพุทธคุณ ๘) พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมคาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาศัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมคาโดยถ่องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

[อรรถาธิบายพุทธคุณบทว่า โลกวิทู]

(พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 196 FILE 01)

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า “โลกวิทู” เพราะพระองค์ทรงรู้แจ้งโลก โดยประการทุกอย่าง จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น “ทรงรู้” คือ ทรงรู้ทั่วถึง ทรงแทงตลอดโลก โดยประการทั้งปวง โดยสภาพบ้าง [ทุกขสังข] โดยสมุทัยบ้าง [สมุทัยสังข] โดยนิโรธบ้าง [นิโรธสังข] โดยอุบายเป็นเหตุถึงนิโรธบ้าง [มรรคสังข] เหมือนอย่างที่พระองค์ตรัสไว้ว่า:

“ดูก่อนอาวุโส...! ในที่สุดแห่งโลกใดแล ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อน ไม่อุบัติ เราไม่กล่าวที่ที่สุดแห่งโลกนั้นว่า อันบุคคลพึงรู้ พึงเห็น พึงถึง ด้วยการไป [ด้วยกาย] ดูก่อนอาวุโส...! และเราไม่กล่าวว่าการยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกเลย จะทำที่สุดแห่งทุกขใด ดูก่อนอาวุโส...! อีกอย่างหนึ่ง เราย่อมบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ที่กเลวระ [ร่างกาย] ประมาณว่าหนึ่งนี้แล ซึ่งมีสัญญา มีใจ”

ด้วยเหตุนี้ “ที่สุดแห่งโลก บุคคล ไม่พึงถึง ได้ด้วยการไป [ด้วยกาย เช่น ความเป็นพราหมณ์ การประพฤติดะพรหมจรรย์ สัญญมะ ทมะ หรือ อตตกิลมถานุโยค เช่น การบำเพ็ญทุกรกิริยา อดข้าว กั้นลมหายใจ นั่งบนของแหลมคม] ในกาลไหนๆ และจะไม่มีการพ้นจากทุกขได้ เพราะยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลก เพราะเหตุนี้แล (๑) ท่านผู้รู้แจ้งโลก (๒) มีปัญญาถึงที่สุดแห่งโลก (๓) อยู่บนพรหมจรรย์แล้ว (๔) เป็นผู้สงบ (๕) รู้ที่สุดแห่งโลกแล้ว ย่อมไม่ปรารถนาโลกนี้และโลกอื่น”

เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีปัญญาถึงที่สุดเท่านั้น ที่จะตรัสรู้ [สัมโพธิ] ได้ ในพระธรรมวินัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจำแนกบุคคลออกเป็น ๔ ประเภท ก็ให้ลงนิยามตนเองตามเกณฑ์นี้ด้วย ดังนี้

“บุคคล ๔” หมายถึง ประเภทของบุคคล ได้แก่

- (๑) “อุคฆฏิตัญญู” คือ ผู้ที่พอกหัวข้อก็รู้ ผู้รู้เข้าใจได้นับปล้น แต่พอท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง
- (๒) “วิปจิตัญญู” คือ ผู้รู้ต่อเมื่อขยายความ ผู้รู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความพิสดารออกไป
- (๓) “เนยยะ” คือ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ ผู้ที่พอจะคอยชี้แจงแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีการฝึกสอนอบรมต่อไป [พระพุทธเจ้าทรงเลือกสอนบุคคลในกลุ่มนี้เป็นพิเศษ คือ “เวไนยสัตว์”]
- (๔) “ปทปรมะ” คือ ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง ผู้แก้ปัญหา สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ หรือ ถ้อยคำ ไม่อาจเข้าใจอรรถคือความหมาย [ในกลุ่มนี้ปล่อยให้ไปกินหญ้าตามทุ่งนาดีกว่า]

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมนั่งสมาธิอย่างถูกต้องตามหลัก “**ธัมมานุष्ठมมปฏิปทา**” นั้น จึงควรเป็นกลุ่มบุคคลประเภทแรก คือ **คอกบัวผุด ใหล่พื้นผิวน้ำแล้ว** [ด้วยสัทธา ๔] ที่เรียกว่า “**อุคณภูติญญู**” ในการเข้าถึงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น โดยความเป็นจริง ไม่ได้จำกัดชั้นวรรณะหรือฐานะทางสังคมแต่ประการใด ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับจังหวะและโอกาสของชีวิตในแต่ละบุคคล ที่มีความเป็นไปได้ที่จะบรรลุถึง “**คุณวิเศษ**” [**อธิคมธรรม-อุตตริมนุสสรธรรม-ธรรมวิเศษ-คุณวิเศษ-คุณพิเศษ** หมายถึง ธรรมยอดเยี่ยมของมนุษย์ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ ฌาน อภิญญา วิโมกข์ สมาบัติ มรรค ผล เพื่อให้เข้าถึง “**สัจภาวะแห่งนิพพาน**” ด้วยอรรถว่า “**วิมุตติ**” **เพราะพ้นแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง** ซึ่งต้องอาศัย “**ปัญญา**” ในการตัดอาสวะขาด เพราะ “**ความบริสุทธิ์แห่งสมาธิ**” อันเป็นเหตุไม่พึงชาน ที่เรียกว่า “**อานันตริกสมาธิญาณ**” ที่เกิดขึ้นระหว่างอริยมรรค ๔ กับอริยผล ๔ ทั้งหลายในแต่ละขั้นนั้น โดยรู้เห็นซึ่งฤทธิ์ปาฏิหาริย์อันอัศจรรย์ใจด้วยไม่พึงชานไปตามธรรมทั้งหลายนั้น ที่เรียกว่า “**อนุศาสนีปาฏิหาริย์**” หมายถึง ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนี คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์ โดยจะต้องมีพื้นฐานความเลื่อมใสศรัทธาใน ๔ ประการ ดังนี้

“**สัทธา ๔**” หมายถึง **ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล** ได้แก่

- (๑) “**อาคมณสัทธา**” [อาคมนิสัทธา-อาคมสัทธา] คือ ความเชื่อความมั่นใจของพระโพธิสัตว์อันสืบมาจากการบำเพ็ญตั้งสมบารมี
- (๒) “**อธิคมสัทธา**” [อธิคมณสัทธา] คือ ความเชื่อมั่นของพระอริยบุคคล ซึ่งเกิดจากการเข้าถึงด้วยการบรรลุธรรมเป็นประจักษ์
- (๓) “**โอกัปปนสัทธา**” [โอกัปปนิยสัทธา-อริโมกข์-อริโมกขสัทธา] คือ ความเชื่อหนักแน่นสนิทแน่ว เมื่อได้ปฏิบัติก้าวหน้าไปในการเห็นความจริง
- (๔) “**ปสาทสัทธา**” คือ ความเชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง

“**สัทธา ๔**” หมายถึง **ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล** ได้แก่

- (๑) “**กัมมสัทธา**” คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ
- (๒) “**วิปากสัทธา**” คือ เชื่อผลของกรรม
- (๓) “**กัมมัสสกตาสัทธา**” คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- (๔) “**ตถาคตโพธิสัทธา**” คือ เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต

ถ้าความเชื่อด้วยศรัทธาและฉันทะอันแรงกล้าไม่ยอมเกิดขึ้นตัวบุคคลนั้น ความเป็นไปได้ในการเกิดปัญญาเห็น “**ธรรมจักร-อาณาจักรแห่งธรรมทั้งปวง: กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อภัยกตธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาวจรธรรม-โลกุตตรธรรม**” ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ยากมาก หรือไม่มีโอกาสเห็นคุณอันใหญ่แห่งโลกุตตรธรรมทั้งหลาย [อริยมรรค ๔-อริยผล ๔-นิพพาน ๑ และ โพธิปักขิยธรรม ๓๗] ได้ อันสื่อถึง “**ปัญญาเห็นธรรม-ดวงตาเห็นธรรม = ธรรมจักร**” จนรวมไปถึง “**ปัญญาตรัสรู้-สัมโพธิ-อัสวักขญาณ**” ก่อนจะ

เข้า “กระแสแห่งนิพพาน” ได้จริง ตามลำดับแห่งการปฏิบัติธรรมซึ่ง “**ธัมมานุष्มมปฏิบัติ**” (ข้อ ๔ ในโศดาปัตติยังคะ ๔) หมายถึง (๑) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (๒) ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อยกล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน (๓) ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม ฉะนั้น ให้พิจารณาถึงธรรมอื่นที่ต้องมาสัมปยุตต์ด้วยในธรรมข้อนี้ อันทำให้ก้าวสู่บันไดขั้นแรกได้อย่างถูกต้องในกระแสแห่งอริยมรรค คำว่า “**ขั้นบันได**” [Staircases] คือ ถ้าก้าวอย่างเหยียบถูกขั้นที่ ๑ ก้าวต่อไปย่อมไม่เกิดความผิดพลาดในกิจที่ทำนั้นๆ นั้นหมายความว่า ก่อนลงมือทำงานขั้นนั้น บุคคลนั้น ย่อมจะต้องมองเห็นภาพรวมหรือองค์รวมของชิ้นงานนั้น ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ก่อนลงมือดำเนินการ ในขั้นต่อไป ซึ่งมีนัยย่อมแตกต่างจาก คำว่า “**เม็ดกระดุม**” [Buttons] คือ ถ้าคิดเม็ดผิดข้ามไปที่รูกระดุมที่ ๒ เพราะความประมาทสะเพร่า มินงไม่มีสติสัมปชัญญะในสิ่งที่ทำ ก็หมดโอกาสที่จะกลับมาแก้ไข เพราะจะก้าวอย่างผิดไปทั้งระบบ โครงสร้างของรูปแบบเลื้อยหรืองานที่ทำนั้น ดังเช่น ในการบรรลุคุณสมบัติแห่งการเจริญภาวนากรรมฐานในขั้นแรก คือ “**โศดาบัน**” ก็ต้องมีขั้นตอนเตรียมตัวให้ถึงพร้อมความสมบูรณ์บริบูรณ์ด้วยองค์ประกอบแห่งความสำเร็จ ดังนี้

“**โศดาปัตติยังคะ ๔**” หมายถึง **องค์คุณเครื่องบรรลุโศดา-องค์ประกอบของการบรรลุโศดา-คุณสมบัติที่ทำให้เป็นพระโศดาบัน** ได้แก่

- (๑) “**ตัปปริสสังเสวะ**” คือ เสวนาสัตตบุรุษ คบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร ตามนัยนี้ นั่นคือ ควรมีครูบาอาจารย์ด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นครูฝึกที่ดี
- (๒) “**สัทธัมมัตถสวนะ**” คือ สดับสัทธรรม ใส่ใจเล่าเรียนฟังอ่านหาความรู้ให้ได้ธรรมที่แท้ ศึกษาวิจัยธรรม นั่นคือ “**ปรโตโมสะ**” นั่นคือ เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร
- (๓) “**โยนิโสมนสิการ**” คือ ทำในใจโดยแยบคาย รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี หรือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น นั่นคือ ทำในใจโดยแยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย
- (๔) “**ธัมมานุष्มมปฏิบัติ**” คือ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติธรรมถูกหลัก ให้ธรรมย่อยกล้อยแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน ปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้สอดคล้องพอดีตามขอบเขตความหมายและวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับธรรมข้ออื่นๆ กลมกลืนกันในหลักใหญ่ที่เป็นระบบทั้งหมด หรือ ดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรม

แต่อย่างไรก็ตาม ก้าวแรกเริ่มแห่งการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ต้องเริ่มต้นที่หลักธรรม อันเป็น “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” เป็นสำคัญก่อน ซึ่งหมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ นั่นคือ เกื้อกูลแก่ การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ ได้แก่ (๑) สติปัฏฐาน ๔ (๒) สัมมปธาน ๔ (๓) อิทธิบาท ๔ (๔) อินทรีย์ ๕ (๕) พละ ๕ (๖) โพชฌงค์ ๗ (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนี้

(๑) “สติปัฏฐาน ๔” หมายถึง ที่ตั้งของสติ-การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน ซึ่งทำให้ถึง “อนัตตานุปัสสนาญาณ” [ขลาปธาน] นั่นคือ ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ในความหมายรวมๆ ฉะนั้น การเจริญธรรม “มหาสติปัฏฐาน ๔” นี้ เป็นด่านแรกแห่งการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “อริยมรรค” ได้แก่

(๑) “กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา โดยจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง นั่นคือ (๑) “อานาปานสติ” กำหนดคัลกษณะลมหายใจเข้าออก “อัสสาสะ-ปัสสาสะ” ควรใช้เจริญงานในขั้นแรก (๒) “อิริยาบถ” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “สัมปชัญญะ” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำความเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “ปฏิกลมนสิการ” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุมเข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “ธาตุมนสิการ” พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ และ (๖) “นวลีวลิกา” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไปใน ๘ ระยะเวลา ให้เห็นคติธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น

(๒) “เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็น สุขก็ดี-ทุกข์ก็ดี-เฉยๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นสามิส [มีเครื่องต่อ-วัตถุ] และเป็นนิรามิส [เป็นอิสระ] ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๓) “จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่ มีราคะ-ไม่มีราคะ-มีโทสะ-ไม่มีโทสะ-มีโมหะ-ไม่มีโมหะ-เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว-ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๔) “ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน” คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นั่นคือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นีวรณ ๕-ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-โพชฌงค์ ๗-อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ

- (๒) “สัมมุปปธาน ๔-ปธาน ๔” หมายถึง ความเพียร-ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่
- (๐) “สังวรปธาน” คือ เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น นั่นคือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น [ให้พิจารณาถึง “อินทริยสังวร” กับ “สติสังวร”]
 - (๐) “ปหานปธาน” คือ เพียรละหรือเพียรกำจัด นั่นคือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
 - (๐) “ภาวนापธาน” คือ เพียรเจริญ-เพียรก่อให้เกิด นั่นคือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
 - (๐) “อนุรักษนาปธาน” คือ เพียรรักษา นั่นคือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุญล้น [ให้พิจารณาถึง “อารักขกัมมัญฐาน” เพื่อความไม่ประมาท]
- (๓) “อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ-คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ซึ่งต้องเป็นองค์ประกอบภายในคน ที่เรียกว่า “พลังความคิด-ขวัญกำลังใจ-แรงกดดันจิตใจ” ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จ ความเป็นเลิศ ความถึงพร้อมสมบูรณ์ในทุกด้าน ได้แก่
- (๑) “ฉันทะ” คือ ความพอใจ นั่นคือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป = “พอใจ-ศรัทธาเลื่อมใส”
 - (๒) “วิริยะ” คือ ความเพียร นั่นคือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง = “ขยัน-อดทน-บากบั่น”
 - (๓) “จิตตะ” คือ ความคิดมุ่งไป นั่นคือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ = “มุ่งมั่น”
 - (๔) “วิมังสา” คือ ความไตร่ตรอง-ทอดลอง นั่นคือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อสงสัยย่อมนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น = “คิด-วิเคราะห์-แยกแยะ-หาผล-ปรับปรุงแก้ไข”
- (๔) “อินทริย ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่
- (๐) “สัทธา-สัทธินทริย” คือ ความเชื่อ ย่อมระงับปิดกั้นความรู้ศรัทธา-อสังขะ
 - (๐) “วิริยะ-วิริยินทริย” คือ ความเพียร ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-โกธสังขะ
 - (๐) “สติ-สตินทริย” คือ ความระลึกได้ ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-ปมาทะ
 - (๐) “สมาธิ-สมาธินทริย” คือ ความตั้งจิตมั่น ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-อุทธัจจะ
 - (๐) “ปัญญา-ปัญญินทริย” คือ ความรู้ทั่วชัด ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-โมหะ หรือ “อสัมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ชัดข้องเพราะ อวิชชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ “มูฐฐัจจะ” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พันเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “สมุโมหวิหาโร” แปลว่า “อยู่ด้วยความหลง” [ตั้งมั่นไม่มัวพัน]

(๕) “**พละ ๕**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นกำลัง** [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาล-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกษ์] **ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง** ซึ่ง**ธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้** [ดูปฏิบัติกรรมเช่นเดียวกับ อินทรีย์ ๕] ได้แก่

- (๑) “**สัทธา-สัทธาพละ**” คือ **ความเชื่อ** นั่นคือ เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค ระวัง-**อสังข**
- (๒) “**วิริยะ-วิริยพละ**” คือ **ความเพียร** นั่นคือ เพียรชอบในการละชั่วทำดี ระวัง-**โกสัชชะ**
- (๓) “**สติ-สติพละ**” คือ **ความระลึกได้** นั่นคือ ไม่หลงลืม เลื่อนลอย ระวัง-**ปมาทะ**
- (๔) “**สมาธิ-สมาธิพละ**” คือ **ความตั้งจิตมั่น** นั่นคือ ไม่ฟุ้งซ่านสัดสาย ระวัง-**อุทธัจจะ**
- (๕) “**ปัญญา-ปัญญาพละ**” คือ **ความรู้ทั่วชัด** นั่นคือ โยนิโตมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี ระวัง-**โมหะ**

(๖) “**โพชฌงค์ ๗**” หมายถึง **ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้-องค์ธรรมตรัสรู้** ได้แก่

- (๑) “**สติ**” คือ **ความระลึกได้-สำนึกพร้อมอยู่-ใจอยู่กับกิจ-จิตอยู่กับเรื่อง** ย่อมทำให้เกิด “**อุปฏฐาน**” นั่นคือ สติชัด ประกอบด้วย “**สัมปชัญญะ ๔**”
- (๒) “**ฉัมมวิจยะ**” คือ **ความเพียรธรรม-ความสอดส่องสืบค้นธรรม-สามารถจำแนกแจกธรรมได้** ทำให้เกิด “**ญาณ**” นั่นคือ ความรู้ที่คมชัด
- (๓) “**วิริยะ**” คือ **ความเพียรบากบั่นเพื่อทำดีละชั่ว** ทำให้เกิด “**ปัดคาหะ**” นั่นคือ ความเพียรที่พอดี ที่ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ คือ “**ชาคริยานุโยค**” หรือ หมั่นประกอบกุศลธรรม คือ “**กุศลธัมมานุโยค**”
- (๔) “**ปีติ**” คือ **ความอิมใจ ความค้ำค้ำในใจ** ทำให้เกิด “**อธิโมกษ์**” นั่นคือ ศรัทธาแรงกล้าที่ทำให้ใจส่องใสท่วมล้นอย่างยิ่ง
- (๕) “**ปัสสัทธิ**” คือ **ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ-ความอิมใจปลาบปลื้ม** ทำให้เกิด “**สุข**” (ปราโมทย์) นั่นคือ ความสุขนำชื่นทั่วทั้งตัวที่ประณีตอย่างยิ่ง
- (๖) “**สมาธิ**” คือ **ความมีใจตั้งมั่น-จิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว-ไม่ฟุ้งซ่าน** ทำให้เกิด “**จตุตถฌาน-อัปปนาสมาธิ**” นั่นคือ สมาธิที่แน่วแน่ หรือ “**เอกกคตา**” คือ ความมีอารมณ์เป็นอันเดียวตามระดับชั้นฌานทั้ง ๔ จนเป็นสมาธิในวิปัสสนา
- (๗) “**อุเบกขา**” คือ **ความมีใจเป็นกลางที่ลงตัวสนิทเพราะเห็นตามเป็นจริง** ทำให้เกิด “**ตัตตรมัชฌัตตตา-ตัตตรมัชฌัตตุเปกขา**” นั่นคือ ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ ที่ผ่านเข้ามาภาวะที่จิตและเจตสิกตั้งอยู่ในความเป็นกลาง

(๓) “มรรคมืองค์ ๘” หมายถึง “ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ” เปรียบเทียบกับ “จริยา ๘” คือ ความประพฤติ ได้แก่

- (๑) “สัมมาทิฐิ” คือ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือริยสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจสมุปบาท = ทัสสนจริยา – การเห็นแจ้ง
- (๒) “สัมมาสังกัปปะ” คือ คำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยาบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ = อภิโรปนจริยา – มีกระบวนการทศน์
- (๓) “สัมมาวาจา” คือ เจรจาชอบ ได้แก่ วชิสุจริต ๔ = ปรัคคหจริยา – สำรวมวาจา
- (๔) “สัมมากัมมันตะ” คือ กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ = สมุฏฐานจริยา – สร้างสรรค์
- (๕) “สัมมาอาชีวะ” คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ประกอบสัมมาชีพ = โวทานจริยา – ความบริสุทธิ์
- (๖) “สัมมาวายามะ” คือ พยายามชอบ ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔ = ปรัคคหจริยา – หมั่นพากเพียร
- (๗) “สัมมาสติ” คือ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ = อุปัฏฐานจริยา – สติชัดแก่กล้า
- (๘) “สัมมาสมาธิ” คือ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ = อวิกเขปจริยา – จิตสงบตั้งมั่นสนิท

นอกจากนี้ ธรรมที่อยู่ลำดับต่อไป ได้แก่ (๑) วิสุทธิ ๗ และ (๒) ญาณ ๑๖ – โสฬสญาณ ดังนี้

“วิสุทธิ ๗” หมายถึง ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน ได้แก่

- (๑) “ศีลวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งศีล นั่นคือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้ เป็นไปเพื่อสมาธิ วิสุทธิมคค์ว่า ได้แก่ ปาริสุทธิศีล ๔
- (๒) “จิตตวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งจิต นั่นคือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่ง วิปัสสนา วิสุทธิมคค์ว่า ได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปจาร
- (๓) “ทิฐิวินิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งทิฐิ นั่นคือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงเป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด ข้อนี้อ จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจ [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข]
- (๔) “กัณหาวิตรณวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ ทำให้กำจัดความสงสัยได้ นั่นคือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ [ปฏิจสมุปบาท ๑๒] ข้อนี้นตรงกับ “ธรรมจิติญาณ-ญาณุตญาณ-สัมมาทัสสนะ” และจัดเป็นขั้น กำหนดสมุทัยสัจ
- (๕) “มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” คือ ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง นั่นคือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณาอุป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย [ไตรลักษณ์-สามัญลักษณ์ ได้แก่ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา”] อันเรียกว่า

“อุทฺธัพพยานุปีสสนา” เป็นตรุมวิปีสสนา คือวิปีสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี “วิปีสสนูปกิเลส” เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปีสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปีสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถี นั้นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประกอบจิตไว้ในวิถีคือ “วิปีสสนาญาณ” นั้นต่อไป ข้อนี้จัดเป็น ขั้นกำหนดคัมภคสังข์

(๖) “**ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ**” คือ ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน นั่นคือ ประกอบ ความเพียรในวิปีสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่ “อุทฺธัพพยานุปีสสนาญาณ” ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนิน เข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “สังขานุโลมิกญาณ” หรือ “อนุโลมญาณ” อันเป็นที่สุดแห่ง วิปีสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “โคตรญาณ” คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่ง “ความเป็นปุณฺชน” กับ “ความเป็นอริยมุคคัล” โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ ก็คือ “**วิปีสสนาญาณ ๕**” [กระบวนการทพขันธ์ ๕]

(๗) “**ญาณทัสสนวิสุทธิ**” คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ นั่นคือ ความรู้ใน “**อริยมรรค ๔-มรรค ญาณ**” [ปัญญาอริยะ-โลกุตตรปัญญา] อันเกิดถัดจาก “โคตรญาณ” เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้ว ผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “**มรรคญาณ**” นั้นๆ “**ความเป็นอริยมุคคัล**” ย่อม เกิดขึ้น โดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือ ไตรสิกขา หรือการปฏิบัติ ธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

“**ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ**” หมายถึง ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปีสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ให้พิจารณาถึง “**วิปีสสนากุมิ-ปัญญาภูมิ**” ได้แก่

(๑) “**นามรูปปริจเจตญาณ**” คือ ญาณกำหนดจำแนกรูปร่างและรูป นั่นคือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายมีแต่ รูปธรรมและนามธรรม และกำหนดแยกได้ว่า อะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม ซึ่งทำให้ เห็น “**ขันธ์ ๕**” [อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์-สังสารทุกข์ ให้ดูภาคผนวก-เบญจขันธ์] ทั้งหมด = “**ขันธ์ ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรีย์ ๒๒**”

(๒) “**ปัจจยปริคคหญาณ**” คือ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป นั่นคือ รู้ว่า รูปธรรมและ นามธรรมทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนว “**ปัจจยสมุป บาท**” ก็ดี ตามแนว “**กฎแห่งกรรม**” ก็ดี ตามแนว “**วิภูฏะ ๓**” ก็ดี เป็นต้น ซึ่งทำให้เห็น “**ปัจจยสมุปบาท ๑๒**” และ “**ปัจจยสมุปปีนธรรม**” [ภวจักร] ทั้งหมด = “**ปัจจยสมุปบาท ๑๒**”

(๓) “**สัมมสนญาณ**” คือ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ นั่นคือ ยก รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นพิจารณาโดยเห็นตามลักษณะที่เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มิใช่ตัวตน ซึ่งทำให้เห็น “**ไตรลักษณ์**” ทั้งหมด = “**สามัญลักษณ์ ๓**”

- (๔) “**อุท্থัพพยานุปัสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ** นั่นคือ พิจารณาความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งเบญจขันธ์ จนเห็นชัดว่า สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นครั้งแล้วก็ต้องดับไป ล้วนเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งหมด [จากข้อ ๔-๑๒ = **วิปัสสนาญาณ ๘**] = “**ปัญญาเห็นธรรม**” [ไตรลักษณ์ กับ กิจในอริยสัจ ๔ ได้แก่ ปริปัญญา-ปหานะ-สัจจิกิริยา-ภาวนา]
- (๕) “**ภังคานุปัสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันตามเห็นความสลาย** นั่นคือ เมื่อเห็นความเกิดดับเช่นนั้นแล้วคำนึงเด่นชัดในส่วนของความดับอันเป็นจุดจบสิ้น ก็เห็นว่าสังขารทั้งปวงล้วนจะต้องสลายไปทั้งหมด = “**อนัตตตา**”
- (๖) “**ภยตูปัญฐานญาณ**” คือ **ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว** นั่นคือ เมื่อพิจารณาเห็นความแตกสลายอันมีทั่วไปแก่ทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนั้นแล้วสังขารทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นไปในภพใดคติใด ก็ปรากฏเป็นของน่ากลัวเพราะล้วนแต่จะต้องสลายไปไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น = “**อนิจจตา**”
- (๗) “**อาทีนวานุปัสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงเห็นโทษ** นั่นคือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงซึ่งล้วนต้องแตกสลายไป เป็นของน่ากลัวไม่ปลอดภัยทั้งสิ้นแล้ว ย่อมคำนึงเห็นสังขารทั้งปวงนั้นว่าเป็นโทษเป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องระคนอยู่ด้วยทุกข์ = “**ทุกขตา**”
- (๘) “**นิพพิทานุปัสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย** นั่นคือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษเช่นนั้นแล้ว ย่อมเกิดความหน่าย ไม่เพิลิดเพิลินติดใจ = “**วิราคะ**”
- (๙) “**มฺมุจฺจิกมฺมตาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย** นั่นคือ เมื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น = “**นิโรธะ**”
- (๑๐) “**ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ**” คือ **ญาณอันคำนึงพิจารณาหาทาง** นั่นคือ เมื่อต้องการจะพ้นไปเสีย จึงกลับหันไปยกเอาสังขารทั้งหลายขึ้นมาพิจารณากำหนดด้วยไตรลักษณ์เพื่อมองหาอุบายที่จะปลดเปลื้องออกไป = “**มรรค**” [ปหานะ]
- (๑๑) “**สังขารุเปกขาญาณ**” คือ **ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร** นั่นคือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่าเป็นความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่นั้น **มองเห็นนิพพานเป็นสันติบท ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน** เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ = “**อุเบกขา**” [“**คตฺตรมฺชฌตฺตูปกขา**” —อุเบกขาในความเป็นกลางในธรรมนั้นๆ]
- (๑๒) “**สัจจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ**” คือ **ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ** นั่นคือ เมื่อวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย ไม่พะวง และญาณแล่นมุ่งตรงไปสู่निพพานแล้ว ญาณอันคล้อยต่อ “**การตรัสรู้อริยสัจ**” ย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไป เป็นขั้นสุดท้ายของ “**วิปัสสนาญาณ**” ต่อจากนั้นก็เกิด “**โคตรภูญาณ**” มากั้นกลาง แล้วเกิด “**มรรคญาณ**” [มคฺคญาณ] ให้สำเร็จความเป็น “**อริยบุคคล**” ต่อไป = “**อริยสัจ ๔**”

- (๑๓) “**โคตรญาณ**” คือ **ญาณครอบโคตร** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นหัวข้อแห่งการข้ามพ้นจาก “ภาวะปุถุชน” เข้าสู่ “ภาวะอริยบุคคล” = “**ญาณค้นระหว่างโลกียะกับโลกุตระ**”
- (๑๔) “**มัคคญาณ**” คือ **ญาณในอริยมรรค** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จ “ภาวะอริยบุคคล” แต่ละขั้น ซึ่งทำให้เห็น “**อริยสัจ ๔**” ทั้งหมด = “**โลกุตตรมรรค** [มรรค ๔-มัสมังคี-มัคคญาณแห่งมรรค ๘]”
- (๑๕) “**ผลญาณ**” คือ **ญาณในอริยผล** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ = “**โลกุตตรผล** [ผล ๔-ผลสมังคี-ผลญาณแห่งมรรค ๘]”
- (๑๖) “**ปัจจเวกขณญาณ**” คือ **ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน** นั่นคือ สำนวญมรรคผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งสุดท้ายทำให้เกิด “**อาสวักขยญาณ**” = “**ปัญญาคตรัสรู้**” [สัมโพธิ-นิพพาน ๒]

ในอันดับต่อไป ให้พิจารณาถึง “**มัคคญาณ-ผลญาณ-ปัจจเวกขณญาณ-อาสวักขยญาณ-นิพพาน**” ดังนี้

“**อริยมรรค ๔**” หมายถึง **ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด** ได้แก่

- (๑) “**โสดาปัตติมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรัมมาส**” และข่อมกำจัด “**กิเลสที่ค้างอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ**” (สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรัมมาส-ทิฐฏานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย) ได้
- (๒) “**สกทาคามิมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรัมมาส**” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และข่อมกำจัด “**กิเลสหายๆ**” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหาย-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหาย) ได้
- (๓) “**อนาคามิมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรัมมาส-กามราคะ-ปฏิฆะ**” และข่อมกำจัด “**กิเลสละเอียด**” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด) ได้
- (๔) “**อรหัตมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรัมมาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุททังจะ-อวิชชา**” และข่อมกำจัด “**กิเลสทั้งหลาย**” (รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุททังจะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย) ได้หมด

“อริยมผล ๔-สามัญญผล ๔” หมายถึง ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ธรรมารมณอันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า “สัมมาญาณ” ดังนี้

- (๑) “**โสดาปัตติผล**” คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
- (๒) “**สกทาคามีผล**” คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
- (๓) “**อนาคามีผล**” คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
- (๔) “**อรหัตผล**” คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

เพราะฉะนั้น “อริยบุคคล ๔” จึงหมายถึง บุคคลที่ประเสริฐด้วยอริยมรรคและอริยมผล ได้แก่ (๑) พระโสดาบัน (๒) พระสกทาคามี (๓) พระอนาคามี (๔) พระอรหันต์ ตามลำดับ และลำดับอันเป็นปรมัตถประโยชน์ คือ “พระอรหัตผลวิมุตติ” ที่เรียกว่า “สัมมาวิมุตติ” คือ หลุดพ้นชอบ ชื่อว่า “อเสขธรรม” หรือ “วิมุตตานุตตริยะ” คือ ความหลุดพ้นอันเยี่ยมจากกิเลสและกองทุกข์ นั่นคือ “นิพพาน ๒” ดังนี้

(๑) “**สุอุปาทิเสสนิพพาน**” นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ ดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ คือ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ อันเป็นนิพพานในแง่ที่เป็นภาวะดับกิเลส คือ “**โลกะ-โทสะ-โมหะ**” ที่เรียกว่า “**สุอุปาทิเสสนุคคล**” หมายถึง บุคคลผู้ยังมีเชื้อกิเลสเหลืออยู่ ผู้ยังไม่สิ้นอุปาทาน ได้แก่ “**พระเสขะ**” คือ พระอริยบุคคลทั้งหมด ที่ยังต้องเจริญไตรสิกขาอีก ยกเว้น “**พระอรหันต์**”

(๒) “**อนุอุปาทิเสสนิพพาน-การดับขันธปรินิพพาน**” หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือ สิ้นทั้งกิเลสและชีวิต หมายถึง “**พระอรหันต์สิ้นชีวิต**” เรียกว่า “**อนุอุปาทิเสสนุคคล-พระอเสขะ**” หรือ “**ชีวิตสมถีสี**” [จิ-วิต-สะ-มะ-ถี-สี] คือ บุคคลผู้ไม่มีเชื้อกิเลสเหลือ ผู้หมดอุปาทานสิ้นเชิง ได้แก่ “**พระอรหันต์**” ผู้บรรลุถึง “**อริยสังจภาวะแห่งสันติบทในนิพพานธาตุหรืออมตธาตุ**” อย่างเช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพาน หลังจากพระมหาบุรุษทรงเลือกเป็นที่บำเพ็ญเพียร ในตำบลอุรุเวลา แคว้นมคธ ได้ประทับอยู่ ณ ที่นี้นานถึง ๖ ปี ทรงปฏิเสศ “**ที่สุด ๒ อย่าง**” หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ผิดพลาดไม่อาจนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ (๑) “**กามสุขัลลิกานุโยค**” คือ การประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกามทั้งหลาย พระพุทธองค์จึงเจริญด้วย “**เนกขัมมวิตกภาวนา**” ด้วยการเสด็จออกบรรพชาหรือออกบวช หลังจากทอดพระเนตรเห็น “**นิमित ๔**” คือ เทวทูตของยมเทพทั้ง ๓ ที่เป็นสื่อแจ้งข่าวของมฤตยู สัญญาณที่เตือนให้ระลึกถึงคดิธรรมดาของชีวิต มิให้มีความประมาท เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ตอนเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ผู้โศกม มีพระมหากุศลเจตนาเสด็จออกบรรพชาในตอนนั้น ได้แก่ “**คนแก่-คนเจ็บ-คนตาย**” คือ “**เทวทูต ๓**” และรวม “**สมณะ**” อีกนิमितหนึ่ง และ (๒) “**อตถกิลมมานุโยค**” คือ การประกอบความเห็นคเห็น้อยแก่ตนเปล่า หรือการทรมานตนให้ลำบากเปล่า พระพุทธองค์ทรงตัดสินใจเลือกทดลองบำเพ็ญเพียรทำ “**ทุกรกิริยา**” เสร็จแล้ว ทรงพิจารณาไตร่ตรองด้วยโยนิโสมนสิการว่า ไม่สมเหตุผลที่จะสามารถบรรลุอริยมรรคได้จริง พระพุทธองค์ทางอุปมา

กับ “ท่อนพินเปียกกับแห่ง” ในการกำจัดราคา และเปลี่ยนมาทรงดำเนินใน “มัชฌิมาปฏิปทา” โดยยึดหลัก “อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยอัฏฐังคิกมรรค” โดยเจริญด้วย “สัมมาทิฐิ ๕” คือ ความเห็นชอบที่เป็นทั้ง “โลกียสัมมาทิฐิ-และ-โลกุตตรสัมมาทิฐิ” ได้แก่

- ๑) “วิปัสสนาสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ย่อมรู้มิจฉาทิฐิว่าเป็นมิจฉาทิฐิ”
- (๒) “กัมมัสสกตาสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ทานที่ให้แล้วมีผล”
- (๓) “มัลลสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ ย่อมเหมาะสำหรับผู้มีสัมมาทิฐิ”
- (๔) “ผลสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะ ย่อมเหมาะสำหรับผู้มีสัมมาทิฐิ”
- (๕) “ปัจจเวกขณสัมมาทิฐิ” คือ ตรัสไว้ในคำนี้ว่า “สัมมาญาณะ ย่อมพอเหมาะ”

จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ปฏิญาณตนว่าตรัสรู้ “อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” แปลว่า “ปัญญาหยั่งรู้ตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม” หลังจากพระพุทธองค์ได้เจริญ “ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฐ์ ๓” (“ญาณ ๓ = สัจจญาณ-กิจญาณ-กตญาณ” ปริวัฏฐ์รอบใน “กิจในอริยสัจจ์ ๔ = ปริญาณ-ปหานะ-สังกิริยา-ภาวนา” จำนวน ๓ รอบ เรียกว่า “มโหการ ๑๒” หรือ “ปัจจเวกขณญาณ” อันเป็นญาณทัสสนะ ๑๕ ประการ = ปัญญาจักขุ) ภายใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ สถานที่แห่งนี้ ในตำบลอุรุเวลา ในขณะที่เดียวกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงได้ “อาสวัภยญาณ” ในยามสุดท้ายแห่งราตรี วันตรัสรู้ ตัวอย่างในยุคร่วมสมัย

“ปัจจเวกขณญาณ” (ข้อ ๑๖ ในญาณ ๑๖) หมายถึง ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ (๑) สํารวจรู้มรรค (๒) สํารวจรู้ผล (๓) กิเลสที่ละแล้ว (๔) กิเลสที่เหลืออยู่ และ (๕) นิพพาน (ให้เปรียบเทียบกับ นิโรธ ๕) เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งเมื่อรวมแล้วจะเกิด “ญาณทัสสนะ ๑๕ ประเภท” หรือ “ปัจจเวกขณวิถิ ๑๕ ประการ” โดยใช้ปัญญาหยั่งรู้และญาณทัสสนะทบทวนใน “มรรควิถิ ๔-อริยมรรค ๔-มรรค ๔-มรรคญาณ” กับ “สัจญผล ๔-ผล ๔-ผลญาณ” เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบ ได้แก่

ปัจจเวกขณวิถิ	มัลลวิถิ	จำนวน
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	โสคาปัตติมัลลวิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	สกทาคามีมัลลวิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	อนาคามีมัลลวิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัลลวิถิ	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ

แต่อย่างไรก็ตาม ขึ้นตอนภายใน “ปัจเจกเวกขณญาณ” นั้น ให้พิจารณาถึง “ญาณ ๓” อีกชุดหนึ่ง ดังนี้

“ญาณ ๓” หมายถึง ความหยั่งรู้-ปริชาหยั่งรู้ ได้แก่

- (๑) “**สังขญาณ**” หยั่งรู้สังข คือ ความหยั่งรู้ริยสังข ๔ แต่ละอย่างตามที่เป็นๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- (๒) “**กิจจญาณ**” หยั่งรู้กิจ คือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในริยสังข ๔ แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัยควรละเสีย ทุกขนิโรธควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาควรเจริญให้มาก
- (๓) “**กตญาณ**” หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในริยสังข ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ ทำเสร็จแล้ว

“ญาณ ๓” ในหมวดนี้ เนื่องด้วย “ริยสังข ๔” โดยเฉพาะ เรียกชื่อเต็มตามที่มาว่า “ญาณทัสสนะอันมี ปริวัฏฐ์ ๓” (ญาณทัสสนะมีรอบ ๓ หรือ ความหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ รอบ หรือ ปริวัฏฐ์ ๓ แห่งญาณทัสสนะ) “ปริวัฏฐ์ ๓” หรือ “วนรอบ ๓” นี้ เป็นไปในริยสังขทั้ง ๔ รวมเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะนั้น จึงได้ชื่อว่า “มโหการ ๑๒” พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงในริยสังข ๔ ครบวนรอบ ๓ มโหการ ๑๒ (ตีปริวัฏฐ์ ทวาทสาการิ ยถาภูต ญาณทสฺสน) อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าทรงบรรลุ “อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” แล้ว ให้ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “กิจในริยสังข ๔” ดังนี้

“กิจในริยสังข ๔” หมายถึง หน้าที่อันจะพึงทำต่อริยสังข ๔ แต่ละอย่าง **ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในริยสังข ๔ แต่ละอย่าง** จึงจะชื่อว่า “รู้ริยสังขหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว” ได้แก่

- (๑) “**ปริญญา**” คือ **การกำหนดรู้** เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า “**ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริญญะยัม**” ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดเจนตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา
- (๒) “**ปหานะ**” คือ **การละ** เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า “**ทุกขสมุทโย อริยสัจจ์ ปหาตพพ**” สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา
- (๓) “**สังจิกิริยา**” คือ **การทำให้แจ้ง** เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “**ทุกขนิโรโธ อริยสัจจ์ สจฺจิกาทพพ**” นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ
- (๔) “**ภาวนา**” คือ **การเจริญ** เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “**ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภาเวตพพ**” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไขปัญหา

ในการแสดงอริยสังข์ ก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสังข์ ก็ดี จะต้องให้อริยสังข์แต่ละข้อ สัมพันธ์
ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้วางเป็นหัวข้อได้ ดังนี้

- (๑) “**ทุกข์-ทุกข์อริยสังข์**” เป็นขั้นแถลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต = “**ปริยญา**”
- (๒) “**สมุทัย-ทุกข์สมุทัยอริยสังข์**” เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไข
กำจัดให้หมดสิ้นไป = “**ปหานะ**”
- (๓) “**นิโรธ-ทุกข์นิโรธอริยสังข์**” เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้
เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ = “**สัจฉิกิริยา**”
- (๔) “**มรรค-ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์**” เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่
จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญหาคือ = “**ภาวนา**”

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึง “อริยมรรค ๘” กับ “อริยผล ๘-สามัญผล ๘” แล้ว ญาณในวิปัสสนาที่เกิดขึ้น
ได้ในอันดับต่อไป เรียกว่า “**อัสวักขยญาณ**” จนถึง “**นิพพาน ๒**” (ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น) โดยพิจารณาจาก
“**อินทรีย์ ๓**” ที่เรียกรวมว่า “**อาการ ๖๔**” (มรรค ๘-ผล ๘) ดังนี้

อัสวักขยญาณนิเทศ

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 1036-1040 FILE 68)

[๒๕๘] ปัญญาในความเป็นผู้มีควมชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ เป็น “**อัสวักขยญาณ**”
อย่างไร

“**อินทรีย์ ๓**” ประการเป็นไฉน คือ อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑

“**อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์**” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “**อัญญินทรีย์**” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “**อัญญาตาวินทรีย์**”
ย่อมถึงฐานะเท่าไร “**อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์**” ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสคาปัตติมรรค “**อัญญินทรีย์**” ย่อมถึง
ฐานะ ๖ คือ โสคาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตมรรค ๑ “**อัญญา
ตาวินทรีย์**” ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ อรหัตผล

(๑) โสดาปัตติมรรค

[๒๕๕] “**ในขณะโสดาปัตติมรรค**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญาตัญญูสมาบัตินทรี**” ซึ่งมีอินทรี ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทรี**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยอินทรี**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สติ** **นทรี**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทรี**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาอินทรี**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทรี**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสินทรี**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**ชีวิตินทรี**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะโสดาปัตติมรรค**” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็น อารมณ “**ในขณะโสดาปัตติมรรค**” นั้น “**อัญญาตัญญูสมาบัตินทรี**” มีอินทรี ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาติ ธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหพรรค เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “**อัญญาตัญญูสมาบัตินทรี**” นั้น

(๒) โสดาปัตติผล

[๒๖๐] “**ในขณะโสดาปัตติผล**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญินทรี**” ซึ่งมีอินทรี ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทรี**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยอินทรี**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทรี**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทรี**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาอินทรี**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทรี**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสินทรี**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**ชีวิตินทรี**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะโสดาปัตติผล**” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาทุกต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็นอารมณ “**ในขณะโสดาปัตติผล**” นั้น “**อัญญินทรี**” มีอินทรี ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาติ ธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหพรรค เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “**อัญญินทรี**” นั้น

(๓) สกทาคามิมรรค

[๒๖๑] “**ในขณะสกทาคามิมรรค**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญุณทริย์**” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัททริย์**” ซึ่งมีความนุ่มใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยทริย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทริย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทริย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญุณทริย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มโนมทริย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสินทริย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**จิตินทริย์**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะสกทาคามิมรรค**” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็น อารมณ “**ในขณะสกทาคามิมรรค**” นั้น “**อัญญุณทริย์**” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มี ธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหครต เกิด ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “**อัญญุณทริย์**” นั้น

(๔) สกทาคามีผล

“**ในขณะสกทาคามีผล**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญุณทริย์**” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัททริย์**” ซึ่งมีความนุ่มใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยทริย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทริย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทริย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญุณทริย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มโนมทริย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสินทริย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**จิตินทริย์**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะสกทาคามีผล**” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาทุกต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็นอารมณ “**ในขณะสกทาคามีผล**” นั้น “**อัญญุณทริย์**” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหครต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “**อัญญุณทริย์**” นั้น

(๕) อนาคามิมรรค

“**ในขณะอนาคามิมรรค**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญุณทริย์**” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัททริย์**” ซึ่งมีความนุ่มใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยทริย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทริย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทริย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญุณทริย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มโนมทริย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสินทริย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**จิตินทริย์**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด **“ในขณะอนาคามิมรรค”** นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นกรรมเครื่องนำออก เป็นกรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็น อารมณ์ **“ในขณะอนาคามิมรรค”** นั้น **“อัญญินทรีย์”** มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มี กรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิด ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ **“อัญญินทรีย์”** นั้น

(๖) อนาคามีผล

“ในขณะอนาคามีผล” ด้วยอรรถว่า **“อัญญินทรีย์”** ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) **“สัทธินทรีย์”** ซึ่งมีความ น้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) **“วิริยินทรีย์”** มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) **“สตินทรีย์”** มีความตั้งมั่นเป็น บริวาร (๔) **“สมาธินทรีย์”** มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) **“ปัญญาณินทรีย์”** มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) **“มณิ นทรีย์”** มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) **“โสมนัสสตินทรีย์”** มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) **“ชีวิตินทรีย์”** มีความเป็น อธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด **“ในขณะอนาคามีผล”** ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาภุต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ **“ในขณะอนาคามีผล”** นั้น **“อัญญินทรีย์”** มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ **“อัญญินทรีย์”** นั้น

(๗) อรหัตมรรค

“ในขณะอรหัตมรรค” ด้วยอรรถว่า **“อัญญินทรีย์”** ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) **“สัทธินทรีย์”** ซึ่งมีความ น้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) **“วิริยินทรีย์”** มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) **“สตินทรีย์”** มีความตั้งมั่นเป็น บริวาร (๔) **“สมาธินทรีย์”** มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) **“ปัญญาณินทรีย์”** มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) **“มณิ นทรีย์”** มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) **“โสมนัสสตินทรีย์”** มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) **“ชีวิตินทรีย์”** มีความเป็น อธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด **“ในขณะอรหัตมรรค”** นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วน ไม่มีอาสวะ เป็นกรรมเครื่องนำออก เป็นกรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ **“ในขณะอรหัตมรรค”** นั้น **“อัญญินทรีย์”** มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้อง กัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ **“อัญญินทรีย์”** นั้น

(๘) อรหัตผล

[๒๖๒] “**ในขณะอรหัตผล**” ด้วยอรรถว่า “**อัญญาตาวิสุทธิ**” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “**สัทธินทรีย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยินทรีย์**” มีการประกอบไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทรีย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทรีย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญญาธิ์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มณินทรีย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสอินทรีย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “**จิตตินทรีย์**” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “**ในขณะอรหัตผล**” ทั้งหมดนั้นแล เป็น **อภัยกถุ** นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “**ในขณะอรหัตผล**” นั้น “**อัญญาตาวิสุทธิ**” มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “**อัญญาตาวิสุทธิ**” นั้น

“**อินทรีย์ ๘**” หมวดเหล่านี้ รวมเป็น “**อาการ ๖๔**” ด้วยประการฉะนี้

หมายเหตุ: ให้พิจารณาถึง “**อินทรีย์ ๒๒**” ซึ่งเกี่ยวข้องกับ “**ขั้น ๕-นามรูป**” หรือ “**อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข์**” นั้นเอง

ในอันดับต่อไปนี้เป็นประเด็นในการทำลายรากเหง้าของอกุศลธรรม [ราคะ-โทสะ-โมหะ] ทั้งหลายนั้นเป็นขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมที่เริ่มต้นได้ดีที่สุด เพราะจะเป็นการกำหนดแนวทางปฏิบัติว่ายากง่ายแตกต่างกันอย่างไร ที่เรียกว่า “**ปฏิปทา ๔**” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“**ปฏิปทา ๔**” หมายถึง **แนวปฏิบัติ-ทางดำเนิน-การปฏิบัติ**แบบที่เป็นทางดำเนินให้ถึงจุดหมาย คือ **ความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะ** ได้แก่

- (๑) “**ทุกขา ปฏิปทา ทนฺธาภิณฺญา**” [ปฏิปทาพรหม] คือ “**ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” แรงกล้า ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้นอยู่เนืองๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อน จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” ได้ช้า พระจักษุบาลอาจเป็นตัวอย่างในข้อนี้ได้
- (๒) “**ทุกขา ปฏิปทา จิปรฺภาภิณฺญา**” [ปฏิปทาพรหม] คือ “**ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” แรงกล้า ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้นอยู่เนืองๆ หรือ เจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น แต่มีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” เร็วไว บาลิยกพระมหาโมคคัลลานะเป็นตัวอย่าง
- (๓) “**สุขา ปฏิปทา ทนฺธาภิณฺญา**” [ปฏิปทาพรหม] คือ “**ปฏิบัติสบาย แต่รู้ได้ช้า**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” ไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้นเนื่องนิคฺย หรือ เจริญสมาธิได้ “**ฉาน ๔**” อันเป็นสุขประณีต แต่มีอินทรีย์อ่อน จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” ได้ช้า
- (๔) “**สุขา ปฏิปทา จิปรฺภาภิณฺญา**” [ปฏิปทาประณีต] คือ “**ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้ไว**” เช่น ผู้ปฏิบัติที่มี “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” ไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวย “**ทุกข์โทมนัส**” เนื่องจาก “**ราคะ-โทสะ-โมหะ**” นั้นเนื่องนิคฺย หรือ เจริญสมาธิได้ “**ฉาน ๔**” อันเป็นสุขประณีต อีกทั้งมีอินทรีย์แก่กล้า จึงบรรลู่ “**โลกุตตรมรรค**” เร็วไว บาลิยกพระสารีบุตรเป็นตัวอย่าง

ในประการสุดท้ายนี้ให้พิจารณาถึง “**สัมปยุตตธรรมทั้งหลายในโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการ**” เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องถึง “**ขั้นตอนการตรัสรู้**” ที่มีลำดับถูกต้อง ที่จะเกิดในภูมิแห่งภาวานากรรมฐานของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายได้จริง เพราะฉะนั้น “**สัมปยุตตธรรม**” จึงเป็นเรื่องสำคัญว่า ผู้ปฏิบัติธรรมจะมีทักษะกระบวนการคิดได้อย่างถูกขั้นตอนมากเพียงใด ซึ่งจัดอยู่ใน “**วิเวกถา**” อนึ่ง ก็ให้พยายามรวมธรรมทั้งหลายให้เป็นประจุมรวมกันเป็นหนึ่งเดียว โดยธรรมแต่ละอย่างไม่ละเมิดกันและกัน ความปรารถนา ความเพียรและใช้เหตุผลประกอบด้วยปัญญา ย่อมนำความสำเร็จผู้กระทำได้เช่นนั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ว่าด้วย วิเวกถา

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 780-785 FILE 69)

การเจริญภาวนาในอริยมรรคมีองค์ ๘

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลังอย่างใดอย่างหนึ่ง การงานทั้งหมดนั้น บุคคลต้องอาศัย แผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ การงานที่ต้องทำด้วยกำลังนี้ บุคคลย่อมทำได้ด้วยประการอย่างนี้ แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญทำให้มากซึ่ง “อริยมรรคมีองค์ ๘” ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญ ทำให้มากซึ่ง “อริยมรรคมีองค์ ๘” ได้ ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

ย่อมเจริญ **สัมมาทิฐิ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมาสังกัปปะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมาวาจา** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมากัมมันตะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมาอาชีวะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมาวายามะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมาสติ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ย่อมเจริญ **สัมมาสมาธิ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญทำให้มาก ซึ่ง “อริยมรรคมีองค์ ๘” อย่างนี้แล

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พืชคามและกุตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและกุตคามทั้งหมดนั้น อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชคามและกุตคามเหล่านี้ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ด้วยประการฉะนี้ แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉะนั้นเหมือนกันแลอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญ ทำให้มากซึ่ง “อริยมรรคมีองค์ ๘” ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย

[“พืชคาม” หมายถึง “พืช ๕” อย่าง คือ พืชจากราก ๑ พืชจากต้น ๑ พืชจากยอด ๑ พืชจากข้อ ๑ พืชจากพืช ๑ รวมพืชชื่อว่า “พืชคาม” ชื่อว่า “กุตคาม” คือ ความปรากฏแห่งหน่อเขียวสมบูรณ์แล้ว นั่นคือ “บ้านของกุต คือเทวดา”]

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญทำให้มากซึ่ง “อริยมรรคมีองค์ ๘” ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย [ศีล-สมาธิ-ปัญญา] ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- (๑) เจริญ **สัมมาทิฏฐิ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๒) เจริญ **สัมมาสังกัปปะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๓) เจริญ **สัมมาวาจา** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๔) เจริญ **สัมมากัมมันตะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๕) เจริญ **สัมมาอาชีวะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๖) เจริญ **สัมมาวายามะ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๗) เจริญ **สัมมาสติ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๘) เจริญ **สัมมาสมาธิ** อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

- (๑) **สัมมาทิฏฐิ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๒) **สัมมาสังกัปปะ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๓) **สัมมาวาจา** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๔) **สัมมากัมมันตะ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๕) **สัมมาอาชีวะ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๖) **สัมมาวายามะ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๗) **สัมมาสติ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒
- (๘) **สัมมาสมาธิ** มีวิเวก ๕ มีวิราคะ ๕ มีนิโรธ ๕ มีความสละ ๕ มีนิสัย ๑๒

หมายเหตุ:-

บทว่า **จนฺทหาโต โหติ** คือ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ ย่อมเป็นผู้เกิดความพอใจในธรรมในส่วนเบื้องต้น

บทว่า **สทฺธาธิมุคฺโต** คือ เป็นผู้น้อมไปด้วยศรัทธาในส่วนเบื้องต้น

บทว่า **จิตฺตํ จสฺส สุวชิณฺณฺญิตํ** คือ มีจิตตั้งมั่นด้วยดี นั่นคือ จิตของพระโยคาวจรนั้นตั้งมั่นด้วยดี และมั่นคงด้วยดีในส่วนเบื้องต้น

ฉะนั้น ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ คือ **ฉันทะ ๑ ศรัทธา ๑ จิต ๑** ซึ่งว่า **“เป็นที่อาศัย”** [นิสสยะ = นิสสยปัจจัย คือ ปัจจัยโดยเป็นที่อาศัย] เพราะเป็นที่เข้าไปอาศัยแห่งวิเวกอันเกิดขึ้นแล้วในส่วนเบื้องต้น แล้ว **วิภูฏี ๓** รอบกับธรรม ๔ คือ **วิเวก ๕ วิราคะ ๕ นิโรธ ๕ ความสละ ๕** เท่ากับ ๑๒ คือ **“นิสัย ๑๒”**

โอสถคคะ [ความสละ] มี ๒ อย่าง คือ (๑) **ปริจจาคโอสถคคะ** [ปล่อยด้วยการสละ] คือ การละกิเลสด้วยศรัทธาในขณะแห่งวิปัสสนา ด้วยสมุจเฉทในขณะแห่งมรรค และ (๒) **ปักขันทนโอสถคคะ** [ปล่อยด้วยการเล่นไป] คือ การเล่นไปสู่นิพพานด้วยความน้อมไปสู่นิพพานนั้นในขณะแห่งวิปัสสนา ด้วยการทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ในขณะแห่งมรรค

สัมมาทิฏฐิมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ *วิกข์มภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก*

วิกข์มภณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาทิฏฐิมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิมิวีราคะ ๕

“วีราคะ ๕” คือ *วิกข์มภณวีราคะ-ตทังควีราคะ-สมุจเฉทวีราคะ-ปฏิบัติสัทธาวีราคะ-นิสสรณวีราคะ*

วิกข์มภณวีราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควีราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวีราคะ ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวีราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวีราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาทิฏฐิมิวีราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวีราคะ ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิมินิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ *วิกข์มภณนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเฉทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธานิโรธ-นิสสรณนิโรธ*

วิกข์มภณนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทนิโรธ ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธานิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาทิฏฐิมินิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาทิฏฐิมีความสละ ๕

“โอสถัคคะ ๕” คือ **วิกขัมภนโอสถัคคะ-ตทังคโอสถัคคะ-สมุจเจทโอสถัคคะ-ปฏิบัติสัทธาโอสถัคคะ-นิสสรณโอสถัคคะ**

วิกขัมภนโอสถัคคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคโอสถัคคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทโอสถัคคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาโอสถัคคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณโอสถัคคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาทิฏฐิมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ และมีนิสัย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น **สัมมาทิฏฐิ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒** เหล่านี้

สัมมาสังกัปปะมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสังกัปปะมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมาสังกัปปะมีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ **วิกขัมภนวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเจทวิราคะ-ปฏิบัติสัทธาวิราคะ-นิสสรณวิราคะ**

วิกขัมภนวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิราคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสังกัปปะมีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาสังกัปปะมีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ **วิกขัมภนนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเจทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธาธิโรธ-นิสสรณนิโรธ**

วิกขัมภนนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทนิโรธ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสังกัปปะมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาสังกัปปะมีความสละ ๕

“ไวสัถยะ ๕” คือ **วิกขัมภนไวสัถยะ-ตทังคไวสัถยะ-สมุจเจทไวสัถยะ-ปฏิบัติสัทธาธิไวสัถยะ-นิสสรณไวสัถยะ**

วิกขัมภนไวสัถยะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคไวสัถยะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทไวสัถยะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิไวสัถยะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณไวสัถยะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสังกัปปะมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ และ มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น **สัมมาสังกัปปะ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒** เหล่านี้

สัมมาวาจามีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาธิวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวาจามีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้

สัมมาวาจา มีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ *วิกขัมภณวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเฉทวิราคะ-ปฏิบัติสัทธาวิราคะ-นิสสรณวิราคะ*

วิกขัมภณวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิราคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวาจา มีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาวาจา มีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ *วิกขัมภณนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเฉทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธานิโรธ-นิสสรณนิโรธ*

วิกขัมภณนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทนิโรธ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธานิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวาจา มีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาวาจา มีความสละ ๕

“ไวสธัคคะ ๕” คือ *วิกขัมภณไวสธัคคะ-ตทังคไวสธัคคะ-สมุจเฉทไวสธัคคะ-ปฏิบัติสัทธาไวสธัคคะ-นิสสรณไวสธัคคะ*

วิกขัมภณไวสธัคคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคไวสธัคคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทไวสธัคคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาไวสธัคคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณไวสธัคคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวาจา มีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ และมีนิสัย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น สัมมาวาจา มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้

สัมมากรรมันตะมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกข์มณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกข์มณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมากรรมันตะมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมากรรมันตะมีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ **วิกข์มณวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเฉทวิราคะ-ปฏิบัติสัทธาวิราคะ-นิสสรณวิราคะ**

วิกข์มณวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิราคะ ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมากรรมันตะมีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมากรรมันตะมีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ **วิกข์มณนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเฉทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธานิโรธ-นิสสรณนิโรธ**

วิกข์มณนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทนิโรธ ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธานิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมากรรมันตะมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมากัมมันตะมีความสละ ๕

“ไวสัคคะ ๕” คือ **วิกขัมภณไวสัคคะ-ตทังคไวสัคคะ-สมุจเจทไวสัคคะ-ปฏิบัติสัทธาไวสัคคะ-นิสสรณไวสัคคะ**

วิกขัมภณไวสัคคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคไวสัคคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทไวสัคคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาไวสัคคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณไวสัคคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมากัมมันตะมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ และมีนิสัย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น **สัมมากัมมันตะ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒** เหล่านี้

สัมมาอาชีวะมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาอาชีวะมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมาอาชีวะมีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ **วิกขัมภณวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเจทวิราคะ-ปฏิบัติสัทธาวิราคะ-นิสสรณวิราคะ**

วิกขัมภณวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิราคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาอาชีวะมีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาอาชีวะมีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ **วิกข์มณนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเจทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธาธิโรธ-นิสสรณนิโรธ**

วิกข์มณนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทนิโรธ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาอาชีวะมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาอาชีวะมีความสละ ๕

“ไวสสัคคะ ๕” คือ **วิกข์มณไวสสัคคะ-ตทังควิสสัคคะ-สมุจเจทไวสสัคคะ-ปฏิบัติสัทธาธิไวสสัคคะ-นิสสรณไวสสัคคะ**

วิกข์มณไวสสัคคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิสสัคคะ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทไวสสัคคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิไวสสัคคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณไวสสัคคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาอาชีวะมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ และมีนิสัย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น **สัมมาอาชีวะ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒** เหล่านี้

สัมมาวายามะมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกข์มณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาธิวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกข์มณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวายามะมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมาวายามะมีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ **วิกข์มณวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเจทวิราคะ-ปฏิบัติสัททวิราคะ-นิสสรณวิราคะ**

วิกข์มณวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิราคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัททวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวายามะมีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิคุษเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาวายามะมีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ **วิกข์มณนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเจทนิโรธ-ปฏิบัติสัททนิโรธ-นิสสรณนิโรธ**

วิกข์มณนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทนิโรธ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัททนิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวายามะมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิคุษเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาวายามะมีความสละ ๕

“ไวสสัคคะ ๕” คือ **วิกข์มณไวสสัคคะ-ตทังคไวสสัคคะ-สมุจเจทไวสสัคคะ-ปฏิบัติสัททไวสสัคคะ-นิสสรณ**

ไวสสัคคะ

วิกข์มณไวสสัคคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคไวสสัคคะ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทไวสสัคคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัททไวสสัคคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณไวสสัคคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาวายามะมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิคุษเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ มีนิตย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น **สัมมาวายามะ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิตย ๑๒** เหล่านี้

สัมมาสติมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ *วิกข์มภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก*

วิกข์มภณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสติมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมาสติมีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ *วิกข์มภณวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเฉทวิราคะ-ปฏิบัติสัทธาวิราคะ-นิสสรณวิราคะ*

วิกข์มภณวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิราคะ ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสติมีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาสติมีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ *วิกข์มภณนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเฉทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธานิโรธ-นิสสรณนิโรธ*

วิกข์มภณนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทนิโรธ ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธานิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสติมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาสติมีความสละ ๕

“ไวสัถยะ ๕” คือ **วิกขัมภณไวสัถยะ-ตทังคไวสัถยะ-สมุจเจทไวสัถยะ-ปฏิบัติสัทธาไวสัถยะ-นิสสรณไวสัถยะ**

วิกขัมภณไวสัถยะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคไวสัถยะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทไวสัถยะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาไวสัถยะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณไวสัถยะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสติมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ มีนิตย ๑๒ นี้

ฉะนั้น **สัมมาสติ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิตย ๑๒** เหล่านี้

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสมาธิมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิเวก ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีวิราคะ ๕

“วิราคะ ๕” คือ **วิกขัมภณวิราคะ-ตทังควิราคะ-สมุจเจทวิราคะ-ปฏิบัติสัทธาวิราคะ-นิสสรณวิราคะ**

วิกขัมภณวิราคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิราคะ ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิราคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิราคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิราคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสมาธิมีวิราคะ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในวิราคะ ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีนิโรธ ๕

“นิโรธ ๕” คือ **วิกขัมภนนิโรธ-ตทังคนิโรธ-สมุจเจทนิโรธ-ปฏิบัติสัทธาธิโรธ-นิสสรณนิโรธ**

วิกขัมภนนิโรธ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคนิโรธ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทนิโรธ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาธิโรธ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณนิโรธ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสมาธิมีนิโรธ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในนิโรธ ๕ นี้

สัมมาสมาธิมีความสละ ๕

“ไวสสัคคะ ๕” คือ **วิกขัมภนไวสสัคคะ-ตทังคไวสสัคคะ-สมุจเจทไวสสัคคะ-ปฏิบัติสัทธาไวสสัคคะ-นิสสรณไวสสัคคะ**

วิกขัมภนไวสสัคคะ ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังคไวสสัคคะ ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทไวสสัคคะ ในการดับคัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาไวสสัคคะ ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณไวสสัคคะ ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัมมาสมาธิมีความสละ ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี ในความสละ ๕ มีนิตย ๑๒ เหล่านี้

ฉะนั้น **สัมมาสมาธิ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิตย ๑๒** เหล่านี้

การเจริญภาวนาในอินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การงานที่ต้องทำด้วยกำลัง อย่างใดอย่างหนึ่ง การงานทั้งหมดนั้น บุคคลต้องอาศัย แผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดินจึงทำกันได้ การงานที่ต้องทำด้วยกำลังนี้ บุคคลย่อมทำได้ด้วยประการฉะนี้

แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญทำให้มากซึ่ง โพชฌงค์ ๗ ได้ ฉะนั้น เหมือนกัน ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่ง โพชฌงค์ ๗ อยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญอยู่ในธรรมทั้งหลาย

แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญทำให้มากซึ่ง พละ ๕ ได้ ฉะนั้น เหมือนกัน ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่ง พละ ๕ อยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญอยู่ในธรรมทั้งหลาย

แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว ย่อมเจริญทำให้มากซึ่ง อินทรีย์ ๕ ได้ ฉะนั้น เหมือนกัน ภิกษุเจริญ ทำให้มากซึ่ง อินทรีย์ ๕ อยู่ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญอยู่ในธรรมทั้งหลาย

การเจริญภาวนาโพธิปักขิยธรรมโดยอินทรีย์ ๕

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พิชคามและภุตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พิชคามและภุตคามทั้งหมดนั้น อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญ พิชคามและภุตคามเหล่านั้น ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญ ด้วยประการฉะนี้

แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉะนั้นเหมือนกัน แลอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากอยู่ซึ่ง อินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญอยู่ในธรรมทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญทำให้มากซึ่ง อินทรีย์ ๕ ย่อมถึงความเจริญงอกงามไปบุญอยู่ในธรรมทั้งหลาย ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- (๑) เจริญ สัทธินทรีย์ อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๒) เจริญ วิริยินทรีย์ อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๓) เจริญ สตินทรีย์ อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๔) เจริญ สมานินทรีย์ อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๕) เจริญ ปัญญินทรีย์ อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

- (๑) สัทธินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๒) วิริยินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๓) สตินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๔) สมาธินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๕) ปัญญินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒

สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ วิกขัมภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธวิเวก-นิสสรณวิเวก

วิกขัมภณวิเวก ในการดับขมนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัทธินทรีย์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สัทธินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

วิริยินทรีย์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ วิกขัมภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธวิเวก-นิสสรณวิเวก

วิกขัมภณวิเวก ในการดับขมนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

วิริยินทรีย์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน วิริยินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

สตินทรีย์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สตินทรีย์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สตินทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

สมาธิทรีย์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สมาธิทรีย์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สมาธิทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

ปัญญาญทรีย์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

ปัญญาญทรีย์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน ปัญญาญทรีย์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

การเจริญภาวนาโพธิปักขิยธรรมโดยพละ ๕

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พืชคามและภุตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและภุตคามทั้งหมดนั้น อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชคามและภุตคามเหล่านั้น ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ด้วยประการฉะนี้

แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน แลอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากอยู่ซึ่ง **พละ ๕** ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญทำให้มากซึ่ง **พละ ๕** ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

- (๑) เจริญ **สัทธาพละ** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๒) เจริญ **วิริยพละ** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๓) เจริญ **สติพละ** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๔) เจริญ **สมาธิพละ** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน
- (๕) เจริญ **ปัญญาพละ** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

- (๑) **สัทธาพละ** มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๒) **วิริยพละ** มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๓) **สติพละ** มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๔) **สมาธิพละ** มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒
- (๕) **ปัญญาพละ** มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒

สัทธาพละมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ *วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเจทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก*

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฐฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเจทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สัทธาพละมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดจันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สัทธาพละ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

วริยพละมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกข์มณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกข์มณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

วริยพละมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน วริยพละ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิตย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

สติพละมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกข์มณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกข์มณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สติพละมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สติพละ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิตย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

สมาธิพละมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกข์มณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกข์มณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตระมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตระผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สมาธิพละมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สมาธิพละ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิตย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

ปัญญาพละมีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกข์มณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัททวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกข์มณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัททวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

ปัญญาพละมีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน ปัญญาพละ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสัย ๑๒ เหล่านี้ ด้วย

การเจริญภาวนาโพธิปักขิยธรรมโดยโพชฌงค์ ๗

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พืชคามและภูตคามเหล่าใดเหล่าหนึ่ง พืชคามและภูตคามทั้งหมดนั้น อาศัยแผ่นดิน ตั้งอยู่บนแผ่นดิน ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ พืชคามและภูตคามเหล่านั้น ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ด้วยประการฉะนี้

แม้ฉันใด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน แลอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้วเจริญ ทำให้มากอยู่ซึ่ง **โพชฌงค์ ๗** ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญทำให้มากซึ่ง **โพชฌงค์ ๗** ย่อมถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ดังนี้

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

(๑) เจริญ **สติสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

(๒) เจริญ **ขัมมวิจยสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

(๓) เจริญ **วิริยสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

(๔) เจริญ **ปีติสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

(๕) เจริญ **ปัสสัททิสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

(๖) เจริญ **สมาธิสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

(๗) เจริญ **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** อันอาศัยวิเวก-อาศัยวิราคะ-อาศัยนิโรธ-น้อมไปในความสละ เพื่อพระนิพพาน

- (๑) สติสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนိสสัย ๑๒
- (๒) ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒
- (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒
- (๔) ปิติสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒
- (๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒
- (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒
- (๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒

สติสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ วิกขัมภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก

วิกขัมภณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สติสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิภุเป็น ผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สติสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ วิกขัมภณวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก

วิกขัมภณวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิภุเป็น ผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

วริยสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ *วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก*

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

วริยสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน วริยสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนိสสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

ปีติสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ *วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก*

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

ปีติสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน ปีติสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

ปัสสัทธาสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ *วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก*

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

ปัสสัทธาสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน ปัสสัทธาสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนิสสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

สมาธิสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

สมาธิสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน สมาธิสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนีสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕

“วิเวก ๕” คือ **วิกขัมภนวิเวก-ตทังควิเวก-สมุจเฉทวิเวก-ปฏิบัติสัทธาวิเวก-นิสสรณวิเวก**

วิกขัมภนวิเวก ในการดับข่มนิวรณ์ของผู้เจริญถึงปฐมฌานขึ้นไป ๑

ตทังควิเวก ในการดับละทิฏฐิด้วยองค์นั้นๆ โดยผู้เจริญสมาธิอันมีส่วนในการทำลายกิเลส ๑

สมุจเฉทวิเวก ในการดับตัดออกกิเลสโดยผู้เจริญโลกุตตรมรรคอันให้ถึงความสิ้นไป ๑

ปฏิบัติสัทธาวิเวก ในการดับสงบระงับกิเลสขณะโลกุตตรผล ๑

นิสสรณวิเวก ในการดับสลัดออกกิเลสเป็นนิโรธแห่งอรหัตตผลวิมุตติ คือ นิพพาน ๑

อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีวิเวก ๕ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้เกิดฉันทะ น้อมใจไปด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดีในวิเวก ๕ นี้ ฉะนั้น ในทำนองเดียวกัน อุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีวิเวก ๕-มีวิราคะ ๕-มีนิโรธ ๕-มีความสละ ๕-มีนีสัย ๑๒ เหล่านี้ด้วย

จบ ว่าด้วยวิเวกกถา -----

อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาถึง “**ยุคนัทวารวด ธรรมจักกถา**” อันเกี่ยวข้องกับระหว่าง “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” กับ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชชา-แสงสว่าง**” อันเป็น “**สัมปยุตตธรรม**” ที่นอกเหนือจาก “**วิเวกกถา**” ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถบรรลุธรรมวิเศษได้ ตามกำลังของตน ดังนี้

ยุคนัทววรรค ธรรมจักรกถา

ว่าด้วย ธรรมจักร

(พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้าที่ 588 -594 FILE 69)

[๖๑๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้พระนครพาราณสี ฯลฯ เพราะเหตุดังนี้
นั้น ท่านพระโกณฑัญญะ จึงมีชื่อว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” ดังนี้

“จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า นี้ “**ทุกขอริยสังข์-
ทุกสมุทัยอริยสังข์-ทุกขนิโรธอริยสังข์-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์**” คำว่า “แสงสว่าง” เกิดขึ้นเพราะ
อรรถว่า “สว่างไสว”

(๑) “จักขุ” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “ญาณ” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “ปัญญา” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “วิชา” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “แสงสว่าง” เป็นธรรม **ความ
สว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งสังขะ มีสังขะเป็น
อารมณ์ มีสังขะเป็น โจร สงเคราะห์เข้าในสังขะ นับเนื่องในสังขะ เข้ามาประชุมในสังขะ ตั้งอยู่ในสังขะ
ประดิษฐานอยู่ในสังขะ

[๖๑๕] ชื่อว่าธรรมจักร ในคำว่า “**ธมฺมจกฺกํ**” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรม
เป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) **การประพฤติ** เป็นธรรม ทรง **ดำรง** อยู่ใน
ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๒) **ประดิษฐาน** อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ใน
ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) **ความชำนาญ** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึง
ความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) **ความยอดเยี่ยม** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้
ประชาชนให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) **ความแก้แค้น** ในธรรมให้
จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) **สักการะ** ธรรมให้จักร
เป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) **นับถือธรรม** ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) **บูชา** ธรรมให้จักร
เป็นไป ทรง (๙) **นอบน้อม** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) **มีธรรมเป็นธง** ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) **มีธรรม
เป็นยอด** ให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า ก็ธรรมจักร
นั้นแล

สมณะ พราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือ ใครๆ ในโลก ให้เป็นไปไม่ได้
ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า

[อินทรี ๕]

“สัทอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“วิริยอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สตินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สมาอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปัญญาอินทรี” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[พละ ๕]

“สัทธาพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“วิริยพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สติพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สมาธิพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปัญญาพละ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[โพชฌงค์ ๗]

“สติสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“วิริยสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปีติสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“สมาธิสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
“อุเบกขาสัมโพชฌงค์” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[มรรคมีองค์ ๘]

- “สัมมาทิฐิ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาสังกัปปะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาวาจา” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมากัมมันตะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาอาชีวะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาวายามะ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาสติ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป
- “สัมมาสมาธิ” เป็นธรรม ทรงให้ธรรมนั้นเป็นไป

[ปัจเจกขณญาณ = ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุมในขณะนั้น]

- “อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- “พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- “สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก
- “มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- “สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- “สัมมปฺปธาน” [สัมมปฺปธาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- “อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- “สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
- “สมณะ” [สมณภวณา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “วิปัสสนา” [วิปัสสนาภาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- “สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยุคพาที] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- “ศีลวิสุทธิ” [อริศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวจ
- “จิตตวิสุทธิ” [อริจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “ทัญญูวิสุทธิ” [อริปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
- “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
- “วิชชา” [วิชชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
- “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
- “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
- “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล

“มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาอริยสัจ ๔]

[๖๑๖] “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็ (๑)
 “**ทุกขอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๒) “**ทุกสมุทัยอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๓) “**ทุกขนิโรธอริยสัจ**”
 นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๔) “**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ ก็ (๑) “**ทุกขอริยสัจ**” นี่นั่น
 ควรกำหนดรู้ (๒) “**ทุกสมุทัยอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้ (๓) “**ทุกขนิโรธอริยสัจ**” นี่นั่น ควรกำหนดรู้
 (๔) “**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ**” นี่นั่น เรากำหนดรู้แล้ว

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๓) คำว่า
 “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**”
 เกิดขึ้นเพราะอรรถว่าอะไร

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า เห็น (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ (๓) คำว่า “**ปัญญา**”
 เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ทั่ว (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **แทงตลอด** (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้น
 เพราะอรรถว่า **สว่างไสว**

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม
ความรู้ทั่ว เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความ**
สว่างไสว เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการนี้ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งทุกข-**ทุกขอริยสัจ** [ทุกขสัจ] (๒)
 เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย-**ทุกขสมุทัยอริยสัจ** [สมุทัยสัจ] (๓) เป็นที่ตั้งแห่งนิโรธ-**ทุกขนิโรธอริยสัจ**
 [นิโรธสัจ] (๔) เป็นที่ตั้งแห่งมรรค-**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** [มรรคสัจ] ประดิษฐานอยู่ในสัจจะ-
 อริยสัจ ๔

ชื่อว่า “ธรรมจักร” ในคำว่า “ธมฺมจักกั” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) การประพฤติ เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรง (๒) ประคิณฐาน อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประคิณฐานอยู่ในธรรมให้ จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) ความชำนาญ ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความ ชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) ความยอดเยี่ยม ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชน ให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) ความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) สักการะ ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) นับถือธรรม ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) บูชา ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) นอบน้อม ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) มีธรรมเป็นธง ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) มีธรรมเป็นยอด ให้ จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า:

- “อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- “พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- “สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก
- “มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- “สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- “สัมมปปชาน” [สัมมปปชาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- “อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- “สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
- “สมณะ” [สมณภวณา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “วิปัสสนา” [วิปัสสนาภวณา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- “สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยูกพาติ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- “ศีลวิสุทธิ” [อริยศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม
- “จิตตวิสุทธิ” [อริยจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “ทัญญูวิสุทธิ” [อริยปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
- “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
- “วิชา” [วิชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
- “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
- “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
- “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล

“มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมภูฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาทุกขสมุทัยอริยสังข์]

[๖๑๓] “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลาย ที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า **นี้** ทุกขสมุทัยอริยสังข์ [อวิชา-อสัมปชัญญะ-โมหะ และตัณหา = มุถ ๒] “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟังมาก่อนว่า ก็ **ทุกขสมุทัยอริยสังข์** [เหตุแห่งทุกข์] **นี่** นั่นแล **ควรละ** ก็ **ทุกขสมุทัยอริยสังข์** [เหตุแห่งทุกข์] **นี่** นั่นแล **เราละได้แล้ว**

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร** (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **อะไร**

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **เห็น** (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **รู้** (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **รู้ทั่ว** (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **แทงตลอด** (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า **สว่างไสว**

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นอรรถ (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการนี้ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์-**ทุกขอริยสังข์** [ทุกขสังข์] (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสมุทัย-**ทุกขสมุทัยอริยสังข์** [สมุทัยสังข์] (๓) เป็นที่ตั้งแห่งนิโรธ-**ทุกขนิโรธอริยสังข์** [นิโรธสังข์] (๔) เป็นที่ตั้งแห่งมรรค-**ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์** [มรรคสังข์] ประดิษฐานอยู่ในสังขะ-**อริยสังข์ ๔** [(๑) มีอริยสังข์ ๔ เป็นอารมณ์ (๒) มีอริยสังข์ ๔ เป็นโคจร (๓) สงเคราะห์เข้าในอริยสังข์ ๔ (๔) นับเนื่องในอริยสังข์ ๔ (๕) เข้ามาประชุมในอริยสังข์ ๔ (๖) ตั้งอยู่ในอริยสังข์ ๔ (๗) ประดิษฐานอยู่ในอริยสังข์ ๔]

ชื่อว่า “ธรรมจักร” ในคำว่า “ธมฺมจกฺก” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) การประพฤติ เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ในธรรมให้ จักกรเป็นไป ทรง (๒) ประคิณฐาน อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประคิณฐานอยู่ในธรรมให้ จักกรเป็นไป ทรงบรรลุดัง (๓) ความชำนาญ ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุดังความ ชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดัง (๔) ความยอดเยี่ยม ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชน ให้บรรลุดังความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดัง (๕) ความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุดังความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) สักการะ ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) นับถือธรรม ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) บูชา ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) นอบน้อม ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) มีธรรมเป็นธง ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) มีธรรมเป็นยอด ให้ จักกรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า:

- “อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
- “พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว
- “สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก
- “มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ
- “สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น
- “สัมมัตตปัญญา” [สัมมัตตปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้
- “อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ
- “สังจา” [อริยสังจา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
- “สมถะ” [สมถะภาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “วิปัสสนา” [วิปัสสนาภาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
- “สมถะวิปัสสนา” [สมถะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
- “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยูกพาติ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
- “ศีลวิสุทธิ” [อริยศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม
- “จิตตวิสุทธิ” [อริยจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
- “ทัญญูวิสุทธิ” [อริยปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
- “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
- “วิชชา” [วิชชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
- “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
- “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
- “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ

“ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล
 “มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยังลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาสติปัฏฐาน ๔]

[๖๑๘] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรม
 ทั้งหมดที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นกายในกาย** นี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-
ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นกายในกาย
 นี้แหละ **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นกายในกายนี้แหละ **เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย
 ได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา** ทั้งหมดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-
วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
 นี้แหละ **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
 นี้แหละ **เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย
 ได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นจิตในจิต** ทั้งหมดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสง
สว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้แหละ **ควรเจริญ** ก็
 การพิจารณาเห็นจิตในจิตนี้แหละ **เราเจริญแล้ว**

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคย
 ได้ฟังมาก่อนว่า **การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม** ทั้งหมดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-
วิชา-แสงสว่าง” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม
 นี้แหละ **ควรเจริญ** ก็การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม
 นี้แหละ **เราเจริญแล้ว**

“**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า ก็การศึกษาเห็นกายในกายนี้ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า (๑) ก็การศึกษาเห็นกายในกายนี้ นั่นแล ควรเจริญ ก็การศึกษาเห็นกายในกายนี้ นั่น เราเจริญแล้ว (๒) ก็การศึกษาเห็นเวทนาในเวทนา นี้ นั่นแล ควรเจริญ ก็การศึกษาเห็นเวทนาในเวทนา นี้ นั่น เราเจริญแล้ว (๓) ก็การศึกษาเห็นจิตในจิตนี้ นั่นแล ควรเจริญ (๔) ก็การศึกษาเห็นจิตในจิตนี้ นั่น เราเจริญแล้ว ก็การศึกษาเห็นธรรมในธรรมนี้ นั่นแล ควรเจริญ ก็การศึกษาเห็นธรรมในธรรมนี้ นั่น เราเจริญแล้ว

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า เห็น (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ทั่ว (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า แยกตลอด (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า สว่างไสว

[กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน]

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแยกตลอด** เป็นอรรถ (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งกาย (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน (๓) มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัฏฐานเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน (๕) นับเนื่องในสติปัฏฐาน (๖) เข้ามาประชุมในสติปัฏฐาน (๗) ตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัฏฐาน

[เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน]

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแยกตลอด** เป็นอรรถ (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัฏฐาน (๓) มีสติปัฏฐานเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัฏฐานเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐาน (๕) นับเนื่องในสติปัฏฐาน (๖) เข้ามาประชุมในสติปัฏฐาน (๗) ตั้งอยู่ในสติปัฏฐาน (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัฏฐาน

[จิตตานุปัตสสนาสติปัญญา]

(๑) “**จักขุ**” เป็นกรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นกรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นกรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นกรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นกรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ กรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งจิต (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา (๓) มีสติปัญญาเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัญญาเป็น โคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัญญา (๕) นับเนื่องในสติปัญญา (๖) เข้ามาประชุมในสติปัญญา (๗) ตั้งอยู่ในสติปัญญา (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัญญา

[ธัมมานุปัตสสนาสติปัญญา]

(๑) “**จักขุ**” เป็นกรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นกรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นกรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นกรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นกรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ กรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ (๑) เป็นที่ตั้งแห่งกรรม (๒) เป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา (๓) มีสติปัญญาเป็นอารมณ์ (๔) มีสติปัญญาเป็น โคจรสงเคราะห์เข้าในสติปัญญา (๕) นับเนื่องในสติปัญญา (๖) เข้ามาประชุมในสติปัญญา (๗) ตั้งอยู่ในสติปัญญา (๘) ประดิษฐานอยู่ในสติปัญญา

ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” ในคำว่า “**ธมฺมจกฺกํ**” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) **การประพฤติ** เป็นกรรม ทรง **ดำรง** อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๒) **ประดิษฐาน** อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประดิษฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๓) **ความชำนาญ** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุถึงความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๔) **ความยอดเยี่ยม** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนให้บรรลุถึงความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุถึง (๕) **ความแก่กล้า** ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุถึงความแก่กล้าในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) **สักการะ** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) **นับถือธรรม** ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) **บูชา** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) **นอบน้อม** ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) **มีธรรมเป็นธง** ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) **มีธรรมเป็นยอด** ให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “**ธรรมจักร**” เพราะอรรถว่า:

“**อินทรีย์**” [อินทรีย์ ๕] เป็นกรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่

“**พละ**” [พละ ๕] เป็นกรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว

“**สัมโพชฌงค์**” [โพชฌงค์ ๗] เป็นกรรมเพราะอรรถว่านำออก

“**มรรค**” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นกรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ

“**สติปัญญา**” [สติปัญญา ๔] เป็นกรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น

“**สัมมปปชาน**” [สัมมปปชาน ๔] เป็นกรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้

“**อิทธิบาท**” [อิทธิบาท ๔] เป็นกรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ

“สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้
 “สมณะ” [สมณภavana] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
 “วิปัสสนา” [วิปัสสนาภavana] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
 “สมถวิปัสสนา” [สมณะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
 “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยุคพาที] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
 “ศีลวิสุทธิ” [อธิศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม
 “จิตตวิสุทธิ” [อธิจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
 “ทัญญูวิสุทธิ” [อธิปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
 “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
 “วิชชา” [วิชชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
 “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
 “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ารังับ
 “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล
 “มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

[พิจารณาอิทธิบาท ๔ สัมปยุตต์ด้วยสัมมปปธาน ๔]

[๖๑๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**ฉันทะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] นี้

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**ฉันทะและปธานสังขาร**” [**ปธานสังขาร**] คือ “**สัมมัปปธาน ๔**” ด้วยสามารถทำกิจ ๔ อย่างให้สำเร็จ ได้แก่ สวรรูปธาน-เพียรระวางปิดกั้น ๑ ปธานปธาน-เพียรละกำจัด ๑ ภาวนापธาน-เพียรเจริญก่อให้เกิด ๑ อนุรักษนาปธาน-เพียรรักษา] *นี่นั่นแล ควรเจริญ* “**ฉันทะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่น เราเจริญแล้ว*

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิริยะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่นแล ควรเจริญ* “**วิริยะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่น เราเจริญแล้ว*

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**จิตตะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่นแล ควรเจริญ* “**จิตตะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่น เราเจริญแล้ว*

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิมังสาและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่นแล ควรเจริญ* “**วิมังสาและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่น เราเจริญแล้ว*

[สรุปฉันทะแห่งอธิปไตย ๔]

“**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**ฉันทะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] นี้ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน ก็อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**ฉันทะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่นแล ควรเจริญ* “**ฉันทะและปธานสังขาร**” *นี่นั่น เราเจริญแล้ว*

[สรุปวิริยะแห่งอธิปไตย ๔]

“**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิริยะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] นี้ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน ก็อธิปไตยประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิริยะและปธานสังขาร**” [สัมมัปปธาน ๔] *นี่นั่นแล ควรเจริญ* “**วิริยะและปธานสังขาร**” *นี่นั่น เราเจริญแล้ว*

[สรูปจิตตะแห่งอิทธิบาท ๔]

“**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**จิตตะและปธานสังขาร**” [สัมมัมปธาน ๔] นี้ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**จิตตะและปธานสังขาร**” [สัมมัมปธาน ๔] นี่นั่นแล *ควรเจริญ “จิตตะและปธานสังขาร”* นี่นั่น *เราเจริญแล้ว*

[สรูปวิมังสาแห่งอิทธิบาท ๔]

“**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อนว่า อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิมังสาและปธานสังขาร**” [สัมมัมปธาน ๔] นี้ “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” เกิดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาก่อน ก็อิทธิบาทประกอบด้วยสมาธิอันยิ่งด้วย “**วิมังสาและปธานสังขาร**” [สัมมัมปธาน ๔] นี่นั่นแล *ควรเจริญ “วิมังสาและปธานสังขาร”* นี่นั่น *เราเจริญแล้ว*

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า กระทบ

(๑) คำว่า “**จักขุ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า เห็น (๒) คำว่า “**ญาณ**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ (๓) คำว่า “**ปัญญา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า รู้ทั่ว (๔) คำว่า “**วิชา**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า แทะตลอด (๕) คำว่า “**แสงสว่าง**” เกิดขึ้นเพราะอรรถว่า สว่างไสว

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความทะตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่ง “**ฉันทะ**” (๑) เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท (๒) มีอิทธิบาทเป็นอารมณ์ (๓) มีอิทธิบาทเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในอิทธิบาท (๔) นับเนื่องในอิทธิบาท (๕) เข้ามาประชุมในอิทธิบาท (๖) ตั้งอยู่ในอิทธิบาท (๗) ประคิยฐานอยู่ในอิทธิบาท

(๑) “**จักขุ**” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “**ญาณ**” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “**ปัญญา**” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “**วิชา**” เป็นอรรถ **ความทะตลอด** เป็นธรรม (๕) “**แสงสว่าง**” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่ง “**วิริยะ**” (๑) เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท (๒) มีอิทธิบาทเป็นอารมณ์ (๓) มีอิทธิบาทเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในอิทธิบาท (๔) นับเนื่องในอิทธิบาท (๕) เข้ามาประชุมในอิทธิบาท (๖) ตั้งอยู่ในอิทธิบาท (๗) ประคิยฐานอยู่ในอิทธิบาท

(๑) “จักร” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “ญาณ” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “ปัญญา” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “วิชา” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “แสงสว่าง” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่ง “จิตตะ” (๑) เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท (๒) มีอิทธิบาทเป็นอามรณ์ (๓) มีอิทธิบาทเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในอิทธิบาท (๔) นับเนื่องในอิทธิบาท (๕) เข้ามาประชุมในอิทธิบาท (๖) ตั้งอยู่ในอิทธิบาท (๗) ประคิยฐานอยู่ในอิทธิบาท

(๑) “จักร” เป็นธรรม **ความเห็น** เป็นอรรถ (๒) “ญาณ” เป็นธรรม **ความรู้** เป็นอรรถ (๓) “ปัญญา” เป็นธรรม **ความรู้ทั่ว** เป็นอรรถ (๔) “วิชา” เป็นอรรถ **ความแทงตลอด** เป็นธรรม (๕) “แสงสว่าง” เป็นธรรม **ความสว่างไสว** เป็นอรรถ ธรรม ๕ ประการ อรรถ ๕ ประการนี้ เป็นที่ตั้งแห่ง “วิมังสา” (๑) เป็นที่ตั้งแห่งอิทธิบาท (๒) มีอิทธิบาทเป็นอามรณ์ (๓) มีอิทธิบาทเป็นโคจรสงเคราะห์เข้าในอิทธิบาท (๔) นับเนื่องในอิทธิบาท (๕) เข้ามาประชุมในอิทธิบาท (๖) ตั้งอยู่ในอิทธิบาท (๗) ประคิยฐานอยู่ในอิทธิบาท

ชื่อว่า “ธรรมจักร” ในคำว่า “ธมฺมจกฺก” นี้ เพราะอรรถว่าอะไร

ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า พระผู้มีพระภาคทรงให้ธรรมและจักรเป็นไป ทรงให้จักรและธรรมเป็นไป ทรงให้จักรเป็นไปโดยธรรม ทรงให้จักรเป็นไปโดย (๑) การประพฤติ เป็นธรรม ทรง ดำรง อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๒) ประคิยฐาน อยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนประคิยฐานอยู่ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดัง (๓) ความชำนาญ ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงยังประชาชนให้บรรลุดังความชำนาญในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดัง (๔) ความยอดเยี่ยม ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนให้บรรลุดังความยอดเยี่ยมในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงบรรลุดัง (๕) ความแก้แค้น ในธรรมให้จักรเป็นไป ทรงให้ประชาชนบรรลุดังความแก้แค้นในธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๖) สักการะ ธรรมให้จักรเป็นไป ทรงเคารพธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๗) นับถือธรรม ให้จักรเป็นไป ทรง (๘) บูชา ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๙) นอบน้อม ธรรมให้จักรเป็นไป ทรง (๑๐) มีธรรมเป็นธง ให้จักรเป็นไป ทรง (๑๑) มีธรรมเป็นยอด ให้จักรเป็นไป ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ให้จักรเป็นไป และ ชื่อว่า “ธรรมจักร” เพราะอรรถว่า:

“อินทรีย์” [อินทรีย์ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่

“พละ” [พละ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว

“สัมโพชฌงค์” [โพชฌงค์ ๗] เป็นธรรมเพราะอรรถว่านำออก

“มรรค” [มรรคมีองค์ ๘] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นเหตุ

“สติปัญญา” [สติปัญญา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งมั่น

“สัมมปฺปชาน” [สัมมปฺปชาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตั้งไว้

“อิทธิบาท” [อิทธิบาท ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าให้สำเร็จ

“สัจจะ” [อริยสัจ ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นของแท้

“สมณะ” [สมณิกาวนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน

“วิปัสสนา” [วิปัสสนากถา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพิจารณาเห็น
 “สมถวิปัสสนา” [สมถะและวิปัสสนา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ามีกิจเป็นอันเดียวกัน
 “ธรรมที่เป็นคู่” [ปัสสัทธิยูกพาที] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ล่วงเกินกัน
 “ศีลวิสุทธิ” [อธิศีลสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าสำรวม
 “จิตตวิสุทธิ” [อธิจิตตสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน
 “ทัญญูวิสุทธิ” [อธิปัญญาสิกขา] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเห็น
 “วิโมกข์” [วิโมกข์ ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าพ้น
 “วิชชา” [วิชชา ๓] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าแทงตลอด
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๒] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าหลุดพ้นปล่อยวาง
 “ญาณในความสิ้นไป” [วิราคะ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าตัดขาด
 “ญาณในความไม่เกิดขึ้น” [นิโรธ ๕] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าระงับ
 “ฉันทะ” [ศรัทธา ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นมูล
 “มนสิการ” [โยนิโสมนสิการ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นสมุฏฐาน
 “ผัสสะ” [ผัสสะ ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่รวม
 “เวทนา” [เวทนา ๖] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นที่ประชุม
 “สมาธิ” [รูปฌาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นประธาน
 “สติ” [สติปัฏฐาน ๔] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นใหญ่
 “ปัญญา” [สัมมาทิฏฐิ] เป็นธรรมเพราะอรรถว่ายิ่งกว่าธรรมอื่นๆ
 “วิมุตติ” [วิมุตติ ๕-อรหัตวิมุตติสุข] เป็นธรรมเพราะอรรถว่าเป็นแก่นสาร
 “นิพพานอันหยั่งลงในอมตะเป็นธรรม” [นิพพาน ๒] เพราะอรรถว่าเป็นที่สุด ทรงให้ธรรมอื่นๆ
 เป็นไป

จบ ธรรมจกกถา -----

ฉะนั้น ตามรายละเอียดใน “วิเวกถา” ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่า ผู้ปฏิบัติธรรมต้องเน้นความสำคัญอันดับแรกที่ (๑) “อริยมรรคมีองค์ ๘” ก่อน แล้วตามด้วย (๒) “อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗” และ (๓) “สัมมปธาน ๔-อิทธิบาท ๔” ตามลำดับ โดยมีลำดับการสัมปยุตต์กับธรรม ๔ ประการ หรือ ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) **วิเวก ๕:** ความสงัด ความปลีกออก
- (๒) **วิราคะ ๕:** ความคลายกำหนด ความสำรอกออกได้
- (๓) **นิโรธ ๕:** ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น
- (๔) **โอสถคคะ ๕:** ความสละ ความปล่อย
- (๕) **วิมุตติ ๕:** ความหลุดพ้น

อนึ่ง ธรรมทั้ง ๕ ประการ ดังกล่าวนี้ ต่างก็มีนัยอย่างเดียวกันทั้งหมด เพียงแต่ว่ามีลำดับความเข้มข้นแห่งการดับกิเลสแตกต่างกันเท่านั้น เพื่อเข้าไปถึง “สัจจาภาวะแห่งนิพพาน” นั่นเอง เนื้อหาสาระในการบรรยายธรรมมาทั้งหมดนี้ คือ “สัมมาปฏิบัติอันยิ่ง” ในการปฏิบัติธรรมตามหลักการของพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า “ทฤษฎี” [หลักการ] ก็ได้ ที่ต้องนำไปปฏิบัติในภาคสนามอย่างถูกต้องตอน ไม่ใช่เรื่องที่จะส่งเดชตามสมัยนิยมแต่ประการใด หลักการหรือแนวทางปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มีขั้นตอนชัดเจนถูกต้องด้วยเหตุผล เป็นไปตามหลักวิธีทางวิทยาศาสตร์ ทุกประการ ถ้าขั้นตอนการปฏิบัติธรรม ที่ท่านทั้งหลายคิดค้นขึ้นมาเอง อย่างปราศจากทฤษฎีรับรอง สิ่งนั้นเป็นภาวะอันผิดหรือคลาดเคลื่อนไปจากแนวทางสายกลาง “มัชฌิมาปฏิปทา” แต่ถ้าได้ศึกษาค้นคว้าหลักธรรมทั้งหลาย จนเข้าใจได้ดี [จินตามยปัญญา-สุตมยปัญญา] และท่านทั้งหลายมีหน้าที่พิสูจน์ ยืนยัน และ รับรอง ในในภาคปฏิบัติว่าเป็นจริงตามข้อสมมติฐานของตน ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องโดยชอบอันเยี่ยม ให้ผู้ปฏิบัติธรรมน้อมนำหลักธรรมในเรื่อง “กาลามสูตร” เป็นธรรมเครื่องเตือนใจ ตามคำสอนของพระตถาคต แม้แต่หลักธรรมในพระไตรปิฎกก็อย่าเชื่อ ให้ลองปฏิบัติดูด้วยตนเอง อย่างถูกต้องตอน จนเห็นตามเป็นจริง เห็นปาฏิหาริย์ในพระสัตตสุสานของพระศาสดานั้น เป็นจริงทุกประการ ที่ได้ประพาศปฏิบัติมา ด้วยการเกิดอริยมกข์อันสมบูรณ์บริบูรณ์ยิ่งขึ้นไป แล้วจึงวางใจเชื่ออย่างแท้จริงในคำสอนหรืออนุศาสน์นั้น แม้คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจะมีอายุยาวนานถึงเกือบ ๒,๖๐๐ ปี มาก็ตาม ก็ให้ถือประโยชน์โดยใช้เหตุผลและประกอบด้วยปัญญา ดังนี้

“กาลามสูตร” หมายถึง สูตรหนึ่งใน “คัมภีร์ติกนิบาตรอังคุตตรนิกาย” พระพุทธเจ้าตรัสสอนชนชาวกาลามะแห่งเกสปุตตนิคม ในแคว้น โกศล ไม่ให้เชื่อมงายไว้เหตุผลตามหลัก ๑๐ ข้อ ต่อเมื่อใด พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า “**ธรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล-เป็นกุศล มิโทษ-ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้วจึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น**” ประการสำคัญ ไม่มีประสงค์ทำลายความดีของผู้คนที่คิดดี เพียงแต่มีจิตระวังภัย ดังนี้

- (๑) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการฟังตามกันมา [ความเชื่อส่วนบุคคล]
- (๒) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการถือสืบๆ กันมา [ขนบธรรมเนียม-ประเพณี-ค่านิยม-วัฒนธรรม]
- (๓) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการเล่าลือ [เรื่องเล่า-นิทาน-คติชาวบ้าน]
- (๔) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์ [พระไตรปิฎก]
- (๕) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยตรรก [ใช้เหตุผลเชิงอุปมาน-Induction]
- (๖) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอนุมาน [ใช้เหตุผลเชิงอนุมาน-Deduction]
- (๗) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล [โยสี โสมนสิการ-ปฏิเสธสมุปบาท]
- (๘) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน [วิธีทางวิทยาศาสตร์-ระเบียบวิธีวิจัย]
- (๙) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ [นักวิชาการ-ผู้รู้-พหูสูต-ปราชญ์]
- (๑๐) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา [สัตบุรุษ-อริยบุคคล]

ในขั้นตอนการตรวจสอบหาความจริงนี้ ไม่ใช่การลบหลู่องค์ความรู้ของผู้อื่น หรือเป็นการดูถูกสบประมาท แต่ประการใด ข้อนี้พึงระวังเป็นอย่างยิ่ง เพราะอาจเป็นการสร้างศัตรูคู่แข่งขึ้นก็ได้ เพราะรวมกาลามสูตรหลายข้อไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างสำคัญก็คือแบบ “**สีลัพตปรามาส**” (ข้อ ๓ ในสังโยชน์ ๑๐) คือ ความถือมั่นศีลพรต โดยสักว่าทำตามๆ กันไปอย่างมงายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร แล้วจะได้รับการสบประมาทคืนมาว่า: “**รู้ดี-รู้มาก-จนไม่ได้ดี**” หรือ “**ศิษย์ล้างครู**” [วัตรอยดิน] หรือ “**อรหันต์ดิบ**” ข้อนี้ให้พิจารณาว่า วัฒนธรรมไทยยังไม่เปิดรับความจริงในเรื่อง “**การล้างทฤษฎีเก่าและสร้างทฤษฎีใหม่**” ตามแนววัฒนธรรมโลกวิชาการทางตะวันตก คือ ไม่ค่อยยอมเปิดโอกาสให้คนรุ่นหลังพัฒนาปัญญาขึ้นใหม่อย่างถูกขั้นตอนแนววิธีทางวิทยาศาสตร์ [ไม่แน่ใจ ถ้าเป็นทางไสยศาสตร์ มีใจเปิดกว้างหรือไม่] ก็ให้ถือคติธรรมว่า: “**ไม่ใช่คู่แข่งบุญกันจริงๆ ทำอะไรก็ได้ค่า ที่จะอยู่ในปริณทณนั้น ให้ถอยดีกว่า**” มิฉะนั้น อาจถึงกาลอวสานแห่งชีวิตได้เหมือนกัน เพราะคนดีกับคนชั่วอยู่ด้วยกันลำบาก มีแต่จะนำกันไปสู่วิบัติฉิบหายทั้งปัญญา ชื่อเสียง และ ทรัพย์สิน มันไม่ใช่ทาง ก็ไม่ใช่ทางเช่นนั้น แต่ตัวเราเองก็ต้องรู้จักทางให้ดีเช่นกัน ไม่ใช่ว่า ตนเองก็ไม่รู้ แล้วยังดันทุรังไปบอกว่าเขาคนอื่นไม่รู้ แบบนี้ปากจะมีสีมากกว่า คือ อย่าไปทำตนเป็นพวก “**อัมพาลปถุชน**” จะดีกว่า มันไม่งาม มันไม่แจ่ม ไม่มีอะไรดีขึ้นมาก ทำให้เป็นบ้าไปกับพวกไม่รู้เรื่องเหล่านั้น เสียเปล่าๆ ประการสำคัญ เมื่อถูกคำเหน็ดเตียนจากผู้อื่น ให้ถือว่าเขาเป็นครูผู้ชี้ทางให้เลือกไปทางอื่น ไม่ใช่ทางของเขา เราจะต้องไปตามทางของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระพุทธองค์ทรงประกาศพระสัทธรรมนี้ไว้เท่านั้น อย่าไปคิดเป็นอื่น ที่นอกกลุ่มนอกทางแห่ง “**มัชฌิมาปฏิปทา**” [เสื่อเดินตามทางของเสื่อส่วนหมาก็เดินตามทางของหมา ก็เท่านั้น อย่าคิดมาก...!]

แต่อย่างไรก็ตาม ก็ให้พิจารณาถึง “สัมปยุตตธรรม” ที่เป็นไปตามเกณฑ์ของ “ธรรมจักร-สัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ที่ให้พิจารณาธรรมทั้งหลายใน “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ให้เข้าใจถึงความเป็นไปในธรรมนั้น ได้แก่ สติ ปัญญา ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย ๕-พะละ ๕-โพชฌงค์ ๗-อริยมรรคมีองค์ ๘ หลักจากนั้น ก็ให้พิจารณา (๑) “ปัจจบเวกขณญาณ” (๒) “อริยสัจ ๔” (๓) “สติปัญญา ๔” และ (๔) “อิทธิบาท ๔ สัมปยุตต์ด้วย สัมมัปปธาน ๔” เป็นลำดับสุดท้าย ฉะนั้น ข้อที่ทำความเข้าใจให้ชัดเจน คือ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” จะมีบทบาทฝึกฝนความตรัสรู้ หลังจากผู้ปฏิบัติธรรมได้เข้าถึง “ปัญญาเห็นธรรม” [ธรรมจักร-สัมมจักกัปปวัตตนสูตร] ดีแล้ว บุคคลนั้นก็เกิด “ปัจจบเวกขณญาณ” แล้วตามด้วย “ปัญญาตรัสรู้-สัมโพธิ-อาสวักขยญาณ” จึงจะเข้าสู่ “สัจภาวะแห่งนิพพาน” เป็นลำดับสุดท้ายแห่งพระธรรมวินัยนี้ ในการประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระตถาคตดังกล่าวนี้ [ไตรสิกขา] นั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องรู้แจ้งแทงตลอดในแต่ละขั้นอย่างชัดเจน ไม่ใช่กระโดดข้ามขั้นตอนไปมา แล้วเกิดความหวั่นไหวหรือฟุ้งซ่าน กลัวว่าจะไม่ทันเพื่อนฝูง อะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นภาวะจิตที่ไม่ใช่ทาง ก้าวแต่ละก้าวอย่างต้องถูกต้องและชัดเจน รู้เห็นไปตามจริงที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ เพราะผู้ที่ทำให้รางวัลชนะเลิศอันดับที่ ๑ ก็คือ “ตัวเราเอง-อัตตนาละ” [ความพึ่งตนเองได้] เพื่อเข้าถึง “พุทธภาวะ” คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า” ก็ให้พิจารณาตามหลัก “ธรรมคุณ ๖” โดยเฉพาะใน ข้อ ๒ และ ข้อ ๓ ดังนี้

(๑) “สนุทัญญูโก” (ข้อ ๒ ในธรรมคุณ ๖) หมายถึง **อันผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง** คือ ผู้ใดปฏิบัติ ผู้ใดบรรลุ ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติ ไม่บรรลุ ผู้อื่นจะบอกก็เห็นไม่ได้

(๒) “อกาลิโก” (ข้อ ๓ ในธรรมคุณ ๖) หมายถึง **ไม่ประกอบด้วยกาล** คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อธิบายว่าเป็นจริงอยู่อย่างไร ก็เป็นอย่างนั้น ไม่จำกัดด้วยกาล

เพราะฉะนั้น ให้ทำความเข้าใจถึง ภาวะที่ธรรมทั้งหลายมาสัมปยุตต์กัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และธรรมแต่ส่วนต่างก็มีเอกลักษณ์ของตน โดยไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรม ต้องมีสามารถแยกแยะจำแนกแจกธรรมทั้งหลายให้ได้จริง การอาศัยความจำที่เป็นเลิศ และไหวพริบปฏิภาณนั้น จึงเป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย การเจริญกรรมฐาน หรือ การมนสิการกรรมฐาน ที่จะต้อง **ทำให้มาก-ทำให้บ่อย-ให้เจริญอกงาม-สมบูรณ์บริบูรณ์-อันใพบูลย์ยิ่ง** ย่อมพอกพูนด้วยอริยมรรค จนถึงความตรัสรู้ได้ และถึงนิพพาน หรือ “พุทธภาวะ” ได้ ถ้าไม่กำหนดความหวัง ตั้งความปรารถนาไว้สูง มุ่งหวังจะให้ได้ถึง “นิพพาน” [วิมุตติ] ก็ไม่ทราบว่าจะแสวงหาอะไรบนโลกที่มันเลิศประเสริฐกว่า “นิพพาน” แห่งโลกุตตรภูมิ เพราะฉะนั้น ความมีปรีชาสามารถในการแยกส่วนในธรรมทั้งหลาย จึงต้องประกอบด้วยวิธีคิดที่ถูกต้อง ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” คือ คิดด้วยอุบายวิธีที่แนบเนียนอย่างแยบคายไว้ในใจตลอดเวลา รู้เห็นถึงมิติแห่งความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ

ปัจจัยที่มาประชุมรวมกัน อันเรียกว่า “สัมปยุตตธรรม” นั้นเอง ก็อย่างไรก็ตาม ให้หมั่นนึกเป็นอนุสติบ่อย แต่คิดระลึกบ่อยๆ ถึง คำว่า “อสนุตฺถุจฺจิตฺตา จ กุสเลสุ ธมฺเมสุ” ได้แก่ ความปรารถนาที่จะให้ยิ่งๆ ขึ้นไปของ ท่านผู้ยังไม่พอใจด้วยการอบรมกุศลธรรม ที่จริง บุคคลผู้พึงพร้อมด้วย “อสนุตฺถุจฺจิตฺตา” นั้น คือ คุณธรรม ๓ ประการ ได้แก่

- (๑) บำเพ็ญศีลแล้ว ย่อมยังฉานให้เกิดขึ้น
- (๒) ได้ฉานแล้ว ย่อมเริ่มวิปัสสนา
- (๓) เริ่มวิปัสสนาแล้ว ยังไม่บรรลुพระอรหัตต์ ย่อมไม่ย่อหย่อนเสียในระหว่าง

นอกจากนี้ ยังต้องนึกเป็นอนุสติถึง คำว่า “อปฺปญฺญานิตฺตา ข ปธานสมฺมि” หมายความว่า อากาโรที่ยังไม่บรรลุพระอรหัตต์ แล้วไม่ทอดทิ้ง ในความเพียรที่ริเริ่มขึ้นด้วยอำนาจ “ชาคริยานุโยค” ที่ทำวันคืนหนึ่งให้เป็น ๖ ส่วนที่ท่านกล่าวไว้แบบนี้ คือ คุณธรรม ๖ ประการ ได้แก่

- (๑) การทำโดยตั้งใจ การทำติดต่อกัน
- (๒) การทำไม่หยุด การประพฤติกไม่ย่อหย่อน
- (๓) ไม่ทอดทิ้งความพอใจ การไม่ทอดธุระ
- (๔) การเสพคุ่น
- (๕) การทำให้มีขึ้น
- (๖) การทำให้มาก ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย

ฉะนั้น การณ์ทั้งหลายดังกล่าวนี้ ย่อมขึ้นอยู่กับ ขั้นตอนของการชำระจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ปราศจากนิวรณ์ ที่เรียกว่า “จิตประภัสสร” [การเจริญฉาน ๔ โดยหมายเอา “จตุตถฉาน” ที่ประกอบด้วยองค์ฉาน ๒ ได้แก่ อุเบกขา-เอกัคคตา] อนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า การฝึกฝนในส่วนของ “อธิจิตตสิกขา” [สุดตันตปิฎกทั้งหมด] ที่ประกอบด้วย (๑) สัมมวายามะ-สัมมปธาน ๔ (๒) สัมมาสติ-สติปิฎฐาน ๔ และ (๓) สัมมาสมาธิ-ฉาน ๔ ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องหมั่นวิจยธรรมทั้งหลายอยู่บ่อยๆ คือ มนสิการกรรมฐาน อย่าได้บกพร่องในหน้าที่ของเรื่องนี้ แบ่งบริหารเวลาด้วยกิจทั้ง ๖ อย่างดังกล่าวข้างต้นนั้น อย่างมีระเบียบแบบแผนและถูกเหมาะสมควรแก่ธรรม พอกพูนประสบการณ์ในธรรมทั้งหลาย อันจะเป็น “ต้นทุนทางปัญญา” เราจะทำดี หรือทำชั่ว มันก็ขึ้นกับความมีปัญญาหรือไม่มีปัญญา และอยู่ที่ว่า คนจะเลือกสิ่งทีประเสริฐหรือว่าสิ่งที่พาให้ชีวิตเสื่อมลง เท่านั้นเอง.

